

Niezbędnik Dobrego Nauczyciela

Redakcja: prof. dr hab. Anna Izabela Brzezińska

Seria II

Opieka i wychowanie w okresie dzieciństwa i dorastania

TOM 6

Ewa Filipiak, Małgorzata Wiśniewska

Opieka i wychowanie

Późna faza dorastania

wiek: 14/15–19/20 lat

KAPITAŁ LUDZKI
NARODOWA STRATEGIA SPÓJNOŚCI

IBE

*entuzjaści
edukacji*

UNIA EUROPEJSKA
EUROPEJSKI
FUNDUSZ SPOŁECZNY

Niezbędnik Dobrego Nauczyciela – seria II.

Opieka i wychowanie w okresie dzieciństwa i dorastania

Tom	1	2	3
Faza rozwoju	Wczesne dzieciństwo	Wiek przedszkolny	Wczesny wiek szkolny
Wiek w latach	0–2/3	2/3–5/6	5/6–8/9
Miejsce	Dom/środowisko okołodomowe/ żłobek	Dom/środowisko okołodomowe/ przedszkole	Dom/szkoła podstawowa kl. I–III/ środowisko okołoszkolne
Obszary zadań / wyzwań rozwojowych	<ul style="list-style-type: none"> uczenie się przyjmowania pokarmów stałych, kontrolowania ciała, osiągnięcie stabilności fizjologicznej formowanie się relacji przywiązania nabywanie zdolności do samoregulacji emocjonalnej uczenie się chodzenia, manipulowania i mówienia uczenie się różnic związanych z płcią i zasad zachowania formowanie się prostych pojęć dotyczących rzeczywistości rozwój języka – symboliczna funkcja języka i zabawa symboliczna 	<ul style="list-style-type: none"> doskonalenie sprawności fizycznych fantazja, wyobraźnia i tworzenie odkrycie granicy fikcja – rzeczywistość uczenie się obcowania z rówieśnikami pojawienie się zabaw i gier grupowych łączących fantazję z kooperacją uczenie się rozróżniania dobra/zła oraz rozwijanie się sumienia i empatii identyfikacja z własną płcią odkrycie zasady stałości opanowanie umiejętności klasyfikacji i kombinatoryki 	<ul style="list-style-type: none"> uczenie się odpowiedniej roli płciowej rozwijanie się podstawowych sprawności szkolnych – czytania, pisanie i liczenia rozwijanie się pojęć naturalnych, niezbędnych w codziennym życiu rozwijanie się sumienia, moralności, skali wartości osiąganie podstaw niezależności osobistej rodzi się samoświadomość i poczucie samoskuteczności rozwijanie się postaw wobec grup i instytucji
Obszary opieki i wychowania	<ul style="list-style-type: none"> dobra opieka nad małym dzieckiem wyrasta z trafnego rozpoznania jego potrzeb jeśli potrzeby dziecka są zaspokajane, to kontakt z opiekunem jest źródłem doświadczeń, dzięki którym zyskuje poczucie akceptacji i bezpieczeństwa, potrafi ufać innym oraz budować bliskie relacje z innymi ludźmi jednocześnie dziecko pozostaje osobą autonomiczną i staje się bardziej odważne w poznawaniu świata oraz samodzielne w zaspokajaniu swoich potrzeb 	<ul style="list-style-type: none"> dziecko jest gotowe do podejmowania nowych działań, ale ma problem z rozgraniczaniem świata fantazji od rzeczywistego, z planowaniem działania i doprowadzaniem go do końca pomagają w tym zadania stawiane przez dorosłych oraz wsparcie okazywane przy ich wypełnianiu dorosły musi jednak coraz bardziej wycofywać się z bezpośredniej pomocy samodzielność w coraz to nowych obszarach działania to podstawa rodzącej się u dziecka inicjatywy 	<ul style="list-style-type: none"> ważnym zadaniem dorosłych – przede wszystkim rodziców i wychowawców – jest stopniowe wprowadzanie dziecka w świat racjonalnych działań dzieje się to przez coraz szersze dzielenie się z nim własnym doświadczeniem życiowym i zawodowym przede wszystkim w planowaniu działań i organizowaniu warunków ich realizacji ważne jest towarzyszenie dziecku w przeżywaniu sukcesów i wspieranie w doświadczaniu porażek oraz czas poświęcony na wyjaśniające rozmowy
Priorytet	opieka	opieka/ wychowanie	wychowanie/ opieka

Niezbędnik Dobrego Nauczyciela

Redakcja: prof. dr hab. Anna Izabela Brzezińska

Seria II

Opieka i wychowanie w okresie dzieciństwa i dorastania

TOM 6

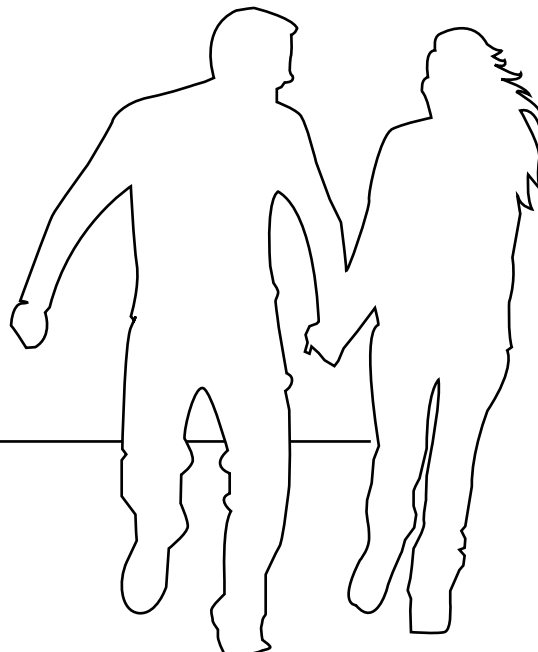
Ewa Filipiak, Małgorzata Wiśniewska

Opieka i wychowanie

Późna faza dorastania

wiek: 14/15–19/20 lat

Redakcja serii Niezbędnik Dobrego Nauczyciela:
prof. dr hab. Anna Izabela Brzezińska, Zespół Wczesnej Edukacji, Instytut Badań Edukacyjnych w Warszawie

Autorzy Tomu 6 serii II pt.: *Opieka i wychowanie. Późna faza dorastania*
prof. dr hab. Ewa Filipiak, Instytut Pedagogiki, Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy
dr Małgorzata Wiśniewska, Instytut Pedagogiki, Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy

Recenzent:
prof. dr hab. Maria Ledzińska, Wydział Psychologii, Uniwersytet Warszawski

Wydanie I Tom 6

Wydawca:
Instytut Badań Edukacyjnych
ul. Górczewska 8
01-180 Warszawa
Tel. +48 22 241 71 00; www.ibe.edu.pl

©Copyright by Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 2014
ISBN – 978-83-61693-71-0

Korekta, skład, łamanie, druk:
Business Point Sp. z o.o.
ul. Erazma Ciołka 11A/302
01-402 Warszawa
Tel. +48 22 188 18 72
biuro@businesspoint.pl
www.businesspoint.pl

Projekt okładki oraz koncepcja graficzna serii:
Beata Czapska, Instytut Badań Edukacyjnych w Warszawie

Publikacja opracowana w ramach projektu systemowego: *Badanie jakości i efektywności edukacji oraz instytucjonalizacja zaplecza badawczego*, współfinansowanego przez Unię Europejską ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego, realizowanego przez Instytut Badań Edukacyjnych

Wzór pasów łowickich wykorzystanych w publikacji zainspirowany ilustracją z książki:
Świątkowska, J. (1953). *Strój łowicki*, seria „Atlas Polskich Strojów Ludowych”, t. 7, cz. IV Mazowsze i Sieradzkie, z. 2,
Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze

Publikacja została wydrukowana na papierze ekologicznym

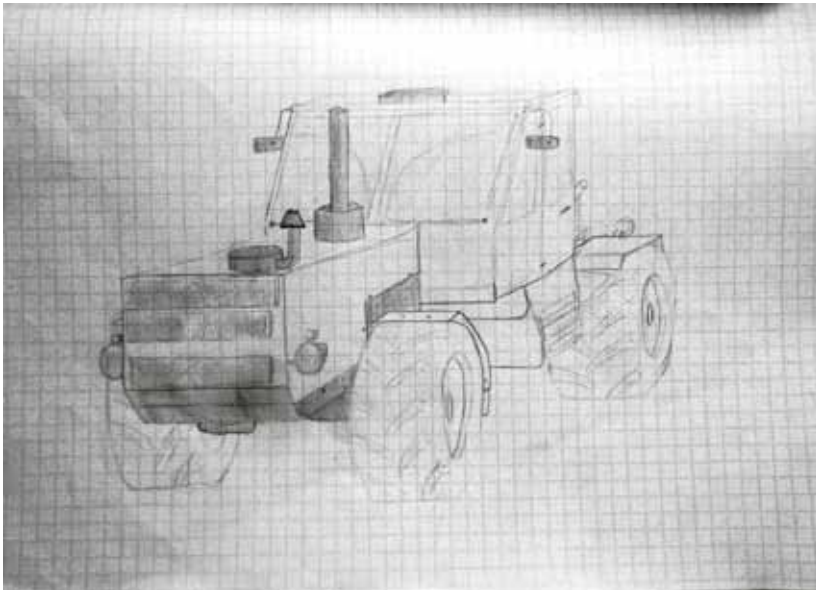
Egzemplarz bezpłatny

Spis treści

Wstęp	5
Rozdział 1. Zadania rozwojowe a cele wychowania nastolatka w późnej fazie dorastania	7
1.1. Wprowadzenie, czyli o przygotowaniu nastolatka do budowania projektu własnego życia	7
1.2. Wyzwania i oferta otoczenia społecznego a ścieżki rozwojowe	8
1.3. W poszukiwaniu tożsamości indywidualnej	8
Najważniejsze...	12
Rozdział 2. Pułapki w wychowaniu nastolatka	13
2.1. Wprowadzenie, czyli o pułapkach pseudowychowania w rodzinie i szkole	13
2.2. Wychowanie ujarzmiające, czyli tradycje rodzinne	13
2.3. Między autonomią a szantażem emocjonalnym	14
2.4. <i>A nie mówiłam</i> , czyli jak konstruktywnie wykorzystywać błędy nastolatków	15
2.5. Fikcja wychowawcza w szkole	16
2.6. Indywidualizacja oddziaływań wychowawczych	16
Najważniejsze...	18
Rozdział 3. Zadania rodziców i innych dorosłych jako wychowawców	19
3.1. Wprowadzenie, czyli o roli rodziców i innych dorosłych w asymilacji kulturowej i odnajdywaniu miejsca w życiu	19
3.2. Dorosły jako model kompetencyjny	19
3.3. Transmisja wzorców zachowań	25
Najważniejsze...	28
Rozdział 4. Rola społecznego otoczenia rodziny i szkoły w wychowaniu nastolatka	29
4.1. Wprowadzenie, czyli o konieczności wyjścia poza rodzinę i szkołę	29
4.2. Rola rówieśników: w stronę intymności	29
4.3. Rola rodziny: wsparcie na drodze ku dorosłości	30
4.4. Rola szkoły i społeczności sąsiedzkiej: edukacja obywatelska	32
4.5. Rola mass mediów: szanse i zagrożenia	34
4.6. Główne problemy wychowawcze w okresie dorastania	39
Najważniejsze...	45
Zakończenie	47
Warto przeczytać...	48
Korzystano z...	48

Zosia Groth, 13 lat, KAFEL SMOK

Jakub Ćwikliński, 16 lat, TRAKTOR

Wstęp

Może dojrzałość polega na tym, że chce się tego, czego się samemu chce, a nie tego, co inni ci każą chcieć?

Frederik Pohl

Okres dorastania, zwany także adolescencją, jest długi i wewnętrznie zróżnicowany. Obejmuje czas między 11–12 a 19–20 rokiem życia. Można podzielić go na dwa etapy: wczesne i późne dorastanie lub inaczej – dorastanie i młodość. Umowna granica między nimi przypada na ok. 16–17 rok życia.

Pierwsza faza dorastania to okres intensywnych zmian we wszystkich aspektach funkcjonowania nastolatka. Druga faza to konsolidacja osiągnięć rozwojowych z pierwszego etapu dorastania i czas ustanawiania swojej nowej, spójnej tożsamości. Z perspektywy całego życia dorastanie stanowi okres przejściowy – między dzieciństwem a dorosłością. Jest to czas nie tylko znacznych, ale i trudnych tak dla jednostki, jak i dla jej

najbliższego otoczenia zmian. Przede wszystkim następuje ostateczne „odłączenie” emocjonalne od rodziców jako głównych opiekunów. Druga istotna zmiana odnosi się do jakości relacji z nimi. Nastolatek ostatecznie wyzwala się z relacji podrzędności i podporządkowania (dziecko/nastolatek-rodzice i uczeń-nauczyciel) i buduje relację symetryczną typu dorosły-dorosły. Nie jest to łatwe ani dla niego, ani dla rodziców i nauczycieli. Szczególnie u tych ostatnich musi zmienić się w sposób zna-

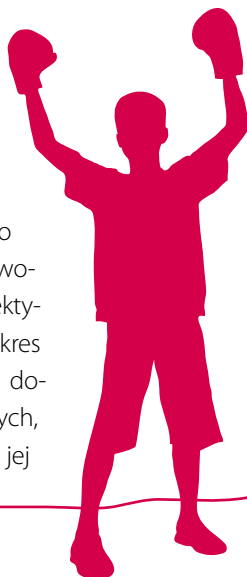
czący percepcja sytuacji psychologicznej i społecznej ucznia-nastolatka stojącego u progu dorosłości, często w ostatnich latach szkoły ponadgimnazjalnej – człowieka pełnoletniego.

Młodzież w późnej fazie dorastania przygotowuje się coraz bardziej świadomie do wejścia w rolę człowieka

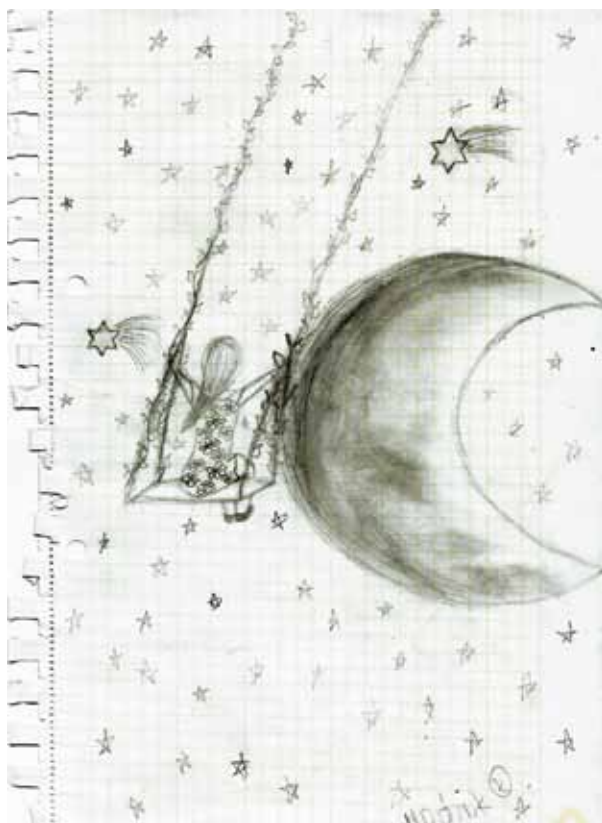
dorosłego – społeczne i zawodowe, także obywatelskie. Decyzje podejmowane w tym czasie w istotnym stopniu determinują przyszłość młodego człowieka. Szczególnie ważne są te dotyczące dalszej drogi edukacyjnej, a wraz z nią – możliwości zawodowych. Późne dorastanie to także czas na odkrywanie i poszukiwanie siebie, mające swą kulminację w osiągnięciu dojrzałej tożsamości u progu dorosłości.

Słowa klucze

działania formatywne
edukacja obywatelska
kierowanie własnym rozwojem
orientacja przyszłościowa
rola społeczna
samorealizacja
tożsamość indywidualna
transmisja międzypokoleniowa

W późnej fazie dorastania następuje przejście od tożsamości grupowej do indywidualnej. Młodzież przygotowuje się do pełnienia nowych ról społecznych, tworzy projekt własnego życia. Ważną rolę nadal pełnią relacje z dorosłymi oraz rówieśnikami. Tworzą oni przestrzeń dla dorastania, modyfikując swoje dotychczasowe role i zadania stosownie do potrzeb rozwojowych tego etapu życia.

Magdalena Jamniuk, 17 lat, SPADAJĄCA GWIAZDA

Aleksandra Łeppek, 17 lat, KOBIETA BEZ OBLICZA

1

Rozdział

Zadania rozwojowe a cele wychowania nastolatka w późnej fazie dorastania

1.1. Wprowadzenie, czyli o przygotowaniu nastolatka do budowania projektu własnego życia

Myślenie o przyszłości, wyrażające się w formułowaniu odległych zadań, idzie w parze z okresem wzrastania i wchodzenia w dorosłość. Dzięki zmianom rozwojowym o charakterze poznawczym młodzież w okresie dorastania potrafi wyznaczać odległe cele oraz podejmować zorganizowaną i planową aktywność, prowadzącą do ich realizacji. Początkowo mogą to utrudniać chwiejność emocjonalna i ogólne niezrównoważenie.

Późna faza dorastania to czas budowania projektu własnego życia, czyli programu własnych działań zorientowanych na przyszłość jako

warunku samorealizacji jednostki. Zadanie to można określić jako najważniejszą rozwojowo formę działalności człowieka w tym okresie życia oraz jako kierowanie własnym rozwojem.

Aktywność w okresie dorastania poszerza się na skutek wchodzenia w nowe sytuacje społeczne i nowe środowiska oraz na skutek poznawania nowych obszarów wiedzy i wytworów człowieka. Cechą działań podejmowanych przez młodych ludzi w tym czasie jest ich duża intensywność.

Główną formą aktywności w okresie dorastania jest nauka. Uczenie się przyporządkowane systemowi szkolnemu zajmuje większą część czasu młodzieży. Jest źródłem sukcesów i niepowodzeń, istotnie wpływa na dalsze plany życiowe. W ramach zarządzania własnym rozwojem młodzi ludzie podejmują decyzje odnośnie do wyboru kierunku kształcenia i zawodu. Pozostałe formy działania to zabawa,

praca i aktywność twórcza, podobnie jak we wcześniejszej fazie dorastania. Teraz jednak wagi nabierają decyzje dotyczące miejsca w grupie rówieśniczej i uczestnictwa w różnych organizacjach.

Kierowanie własnym rozwojem

Świadome decyzje i poczynania człowieka, które korzystnie wpływają na kształtowanie jego osobowości, drogi życiowej, dorobku, kariery.

Na podstawie: Pietrasiński, 1977, s. 8.

TROCHĘ TEORII...

Struktura projektu własnego życia

Na projekt własnego życia składają się:

1. wizja – rodzaj nadrzędnych celów ogólnych, które wyznaczają kierunek działań i określają zamierzoną zmianę
2. działania – są podrzędne w stosunku do wi-

zji, stanowią próbę realizacji celów daleko-
siężnych zawartych w wizji

3. operacje zależne od warunków – konkretna realizacja działań krok po kroku, czyli najmniejsze jednostki aktywności, doprowadzające celowe działania do zaplanowanych i oczekiwanych efektów.

Na podstawie: Kuźnik, 2002, s. 144–149.

1.2. Wyzwania i oferta otoczenia społecznego a ścieżki rozwojowe

Zadania późnej fazy dorastania obejmują trzy obszary:

1. odkrycie i zaakceptowanie własnej płciowości
2. uzyskanie emocjonalnej niezależności od rodziców i innych opiekunów po to, by przygotować się do budowania partnerskiego, intymnego związku, a w dalszej perspektywie do założenia rodziny
3. przygotowanie się do szeroko rozumianego życia społecznego, publicznego i posługiwanie się dojrzałym systemem wartości oraz norm etycznych.

w późnej fazie dorastania, to przejście od tożsamości grupowej do indywidualnej. Wybór na płaszczyźnie społecznej dotyczy grupy, z którą można się utożsamić oraz która daje zrozumienie i akceptację. Formowanie tożsamości indywidualnej to przede wszystkim znalezienie odpowiedzi na pytanie: Kim jestem? Zmiany zachodzące w organizmie oraz zmiany w zakresie wymagań społecznych nakazują podjęcie nowych, znacznie odbiegających od dotychczasowych ról społecznych. Może to być powodem silnych niepokojów, poczucia nieadekwatności, a nawet zanegowania własnej tożsamości.

Tożsamość indywidualna

System wiedzy o sobie, służący do opisu siebie w kategoriach specyficznych dla jednostki cech, które odróżniają ją od innych ludzi.

Na podstawie: Reber i Reber, 2005, s. 805.

Nastolatek stoi przed koniecznością dokonania

ważnych wyborów: celów, wartości, przekonań, zainteresowań, potrzeb, kryteriów oceny. Dzięki temu jego zachowania mają szansę być spójne i w sposób względnie stały trwałe, a w przypadku pojawienia się różnych zdarzeń czy trudności poczucie własnej wartości nie ulega poważnemu naruszeniu. Ważne decyzje, jakie stoją przed nastolatkiem w okresie dorastania, dotyczą przyszłości – dalszej edukacji i pracy.

1.3. W poszukiwaniu tożsamości indywidualnej

Centralnym zagadnieniem okresu dorastania jest tożsamość, która kształtuje się na dwóch płaszczyznach: osobowej oraz społecznej. Główna zmiana, jaka zachodzi na tym polu

Tabela 1**Zadania rozwojowe w późnej fazie dorastania a cele wychowania**

Zadania rozwojowe według R. J. Havighursta	Cele wychowania według podstawy programowej dla trzeciego i czwartego etapu edukacyjnego
zawieranie nowych i bardziej dojrzałych związków z rówieśnikami obojga płci	<ul style="list-style-type: none"> • promowanie integralnej wizji seksualności człowieka, ukazanie jedności pomiędzy aktywnością seksualną a miłością i odpowiedzialnością • tworzenie klimatu dla koleżeństwa, przyjaźni oraz szacunku dla człowieka
opanowanie społecznej roli związanej z płcią	<ul style="list-style-type: none"> • wzmacnianie procesu identyfikacji z własną płcią
akceptowanie swojej fizyczności i efektywne korzystanie z własnego ciała	<ul style="list-style-type: none"> • rozwijanie u uczniów postawy dbałości o zdrowie własne i innych ludzi oraz umiejętności tworzenia środowiska sprzyjającego zdrowiu • pomoc we właściwym przeżywaniu okresu dorastania • pomoc w osiągnięciu dojrzałości psychoseksualnej
osiąganie emocjonalnej niezależności od rodziców i innych dorosłych	<ul style="list-style-type: none"> • współpraca z rodzicami w zakresie prawidłowych relacji między nimi a dzieckiem
wybór i przygotowanie się do zawodu/zajęcia; osiągnięcie bezpieczeństwa i niezależności ekonomicznej	<ul style="list-style-type: none"> • przygotowanie do podejmowania przemyślanych decyzji, także przez umożliwianie samodzielnego wyboru części zajęć edukacyjnych, z uwzględnieniem własnych predyspozycji i preferencji • gromadzenie i wykorzystywanie informacji potrzebnych do zaplanowania dalszej nauki i kariery zawodowej
przygotowanie się do małżeństwa i życia rodzinnego	<ul style="list-style-type: none"> • pomoc w kształtowaniu pozytywnego stosunku do płciowości, odniesienie płciowości do wartości i pojęć, takich jak: poszanowanie życia, miłość, małżeństwo, rodzina, przyjaźń, akceptacja i szacunek w relacjach międzyludzkich • uświadomienie roli rodziny w życiu człowieka; promowanie trwałych związków, których podstawą jest więź emocjonalna, efektywne sposoby komunikowania się, wzajemne zrozumienie
rozwijanie się sprawności intelektualnych i pojęć niezbędnych do kształtowania się kompetencji obywatelskiej	<ul style="list-style-type: none"> • kształtowanie postawy obywatelskiej, poszanowania tradycji i kultury własnego kraju oraz szacunku dla innych kultur i tradycji • znajdowanie i wykorzystywanie informacji, w jaki sposób prawo reguluje życie obywateli • wyrażanie własnego zdania w wybranych sprawach na różnych forach publicznych i uzasadnianie go oraz otwartość na odmienne poglądy • współdziałanie w sprawach publicznych – współpraca z innymi: planowanie, dzielenie się zadaniami i wywiązywanie się z nich; sprawne korzystanie z procedur i możliwości, jakie stwarzają obywatelom instytucje życia publicznego; znajomość i stosowanie zasad samoorganizacji i samopomocy • znajomość praw człowieka i sposobów ich ochrony • znajomość zasad i procedur demokracji
pożądanie i osiągnięcie społecznie odpowiedzialnego zachowania	<ul style="list-style-type: none"> • kształtowanie u uczniów postaw warunkujących sprawne i odpowiedzialne funkcjonowanie we współczesnym świecie • wychowanie do właściwego odbioru i wykorzystania mediów • rozpoznawanie i rozwiązywanie problemów najbliższego otoczenia i szukanie ich rozwiązań
nabycie zbioru wartości oraz systemu etycznego jako przewodnika zachowania	<ul style="list-style-type: none"> • wspieranie rozwoju moralnego i kształtowanie hierarchii wartości • pomoc w poszukiwaniu odpowiedzi na podstawowe pytania egzystencjalne

Na podstawie: Brzezińska, 2007; *Podstawa programowa kształcenia ogólnego dla III i IV etapu edukacyjnego*.

Budowanie spójnego obrazu siebie nie zawsze kończy się powodzeniem. Jedną z przyczyn takiego stanu rzeczy są liczne sprzeczności, powodujące chaos w obrębie pełnionych ról, w skrajnych przypadkach prowadzi to do tożsamości negatywnej, charakterystycznej np. dla młodocianych przestępców czy narkomanów.

Należy zauważyć, że kryzys tożsamości może wystąpić na tym etapie życia, ale nie musi. Towarzyszą mu: unikanie odpowiedzialności na zasadnicze pytania tożsamościowe, lęk przed podjęciem nowych zadań i emocjonalna niedojrzałość. Wiele zależy

od tego, w jakim środowisku żyje młody człowiek, jakich doświadcza zmian, co obserwuje wokół siebie – bo to wszystko może przyczyniać się do odrzucania decyzji o wejściu w dorosłe życie.

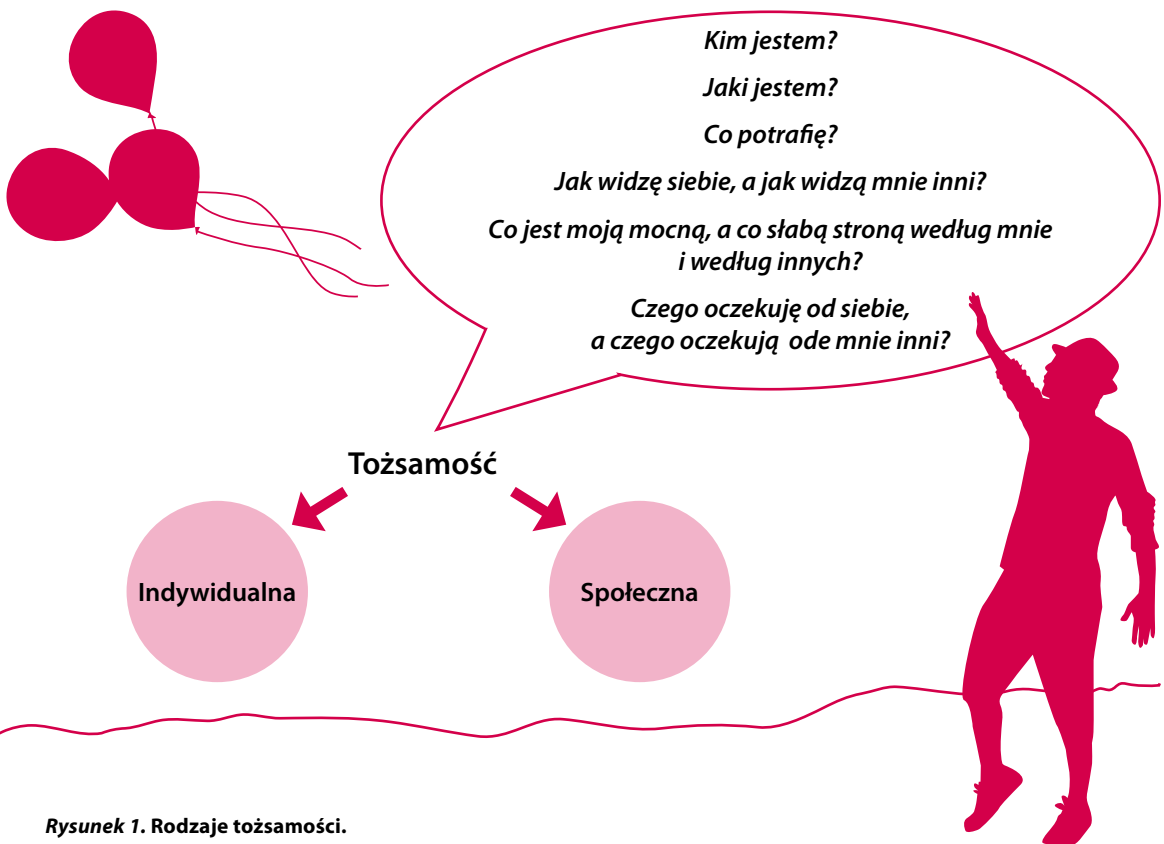
Główne niebezpieczeństwo na tym etapie życia ma swe źródło w niepewności wynikającej z nadmiaru możliwości, ze zbyt dużej liczby ról i ofert działania do wyboru stojących przed młodym człowiekiem. Jest to powodem znacznie dłuższego niż kiedyś eksperymentowania, aby zgromadzić

nowe doświadczenia i upewnić się co do słuszności już podjętych decyzji.

Orientacja przyszłościowa młodzieży

Konceptualizacja siebie w przyszłości posiadająca poznawczo-motywacyjny charakter; jej podstawowe elementy to cele i plany życiowe.

Na podstawie: Trempała, 2011, s. 286.

Rysunek 1. Rodzaje tożsamości.

Z BADAŃ...

Plany i aspiracje życiowe młodzieży

Plany i aspiracje życiowe młodych ludzi w Polsce oscylują wokół takich wartości jak: miłość i przyjaźń (50%), udane życie rodzinne (49%). Na trzeciej pozycji uplasowały się kwestie związane z pracą zawodową: zdobycie ciekawej i zgodnej z zainteresowaniami pracy (39%), osiągnięcie wysokiej pozycji zawodowej (34%). Inne ważne cele życiowe polskiej młodzieży to: satysfakcjonująca sytuacja materialna (30%) oraz spokojne życie bez kłopotów i konfliktów (29%).

Na podstawie: CBOS, 2011.

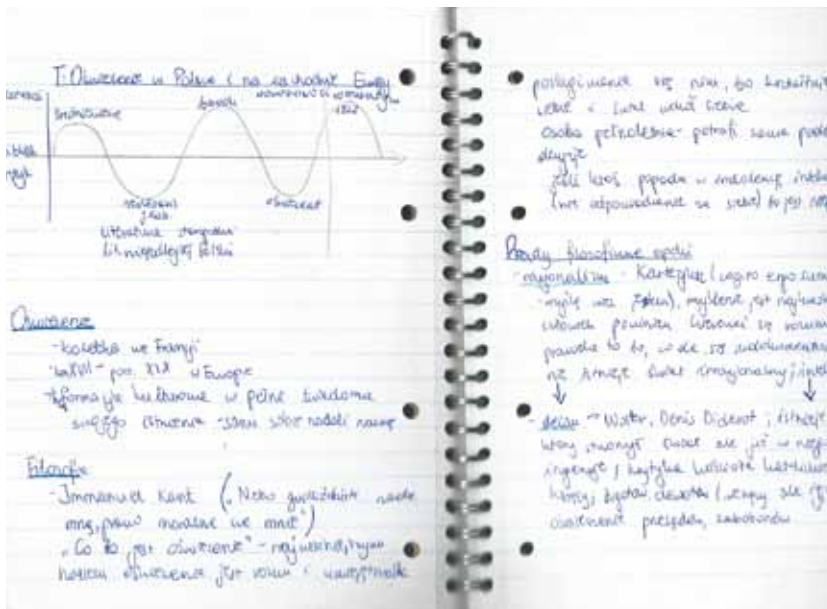
W badaniach nad orientacją przyszłościową młodzieży wyraźnie i od dawna zaznacza się tendencja do przesuwania w czasie przez młodzież europejską, w tym polską, realizacji ról człowieka dorosłego i związanych z nimi aktywności, takich

jak: zdobywanie kwalifikacji zawodowych, zaangażowanie w pracę społeczną i polityczną, założenie rodziny, posiadanie potomstwa. Prawdopodobnie ta nie dotyczy osiągania wysokich dochodów. Dodatkowo zaobserwowano tendencję do skracania się zakresu czasowego realizacji celów życiowych w planowaniu kariery zawodowej. Badani deklaruowali chęć uzyskania zatrudnienia jeszcze przed ukończeniem edukacji i przed zdobyciem odpowiednich kwalifikacji zawodowych.

Na podstawie: Liberska, 2002.

Inni badacze dowiedli opóźnienia młodzieży polskiej w stosunku do młodzieży z Finlandii pod względem planowanego przechodzenia w dorosłość, którego wskaźnikami są: ukończenie edukacji, podjęcie pracy zawodowej i rozpoczęcie życia rodzinnego.

Na podstawie: Trempała, 2006; Malmberg, 1995.

Agata Starzec, 16 lat, ZESZYT DO HISTORII

NAJWAŻNIEJSZE...

1. Budowanie projektu własnego życia to najważniejsza rozwojowo forma aktywności młodzieży w drugiej, późnej fazie dorastania.
2. W tym etapie życia następuje przejście od tożsamości grupowej do tożsamości indywidualnej, co w zasadniczym stopniu decyduje o jakości startu młodego człowieka w dorosłość.
3. W wyniku pokonania kryzysu tożsamościowego młody człowiek osiąga dojrzałą tożsamość seksualną i zawodową.
4. Zadaniem szkoły jest wspieranie młodzieży w realizacji zadań rozwojowych poprzez wyznaczanie i osiągnięcie konkretnych celów w działalności wychowawczej.

Ania Brzezińska, 23 lata, DAMY

2 Rozdział

Pułapki w wychowaniu nastolatka

2.1. Wprowadzenie, czyli o pułapkach pseudowychowania w rodzinie i szkole

Mówienie o wychowaniu w kontekście rodziny i szkoły wydaje się naturalne, w odróżnieniu od jego przeciwieństwa – pseudowychowania, które obnaża niedoskonałości systemu szkolnego czy brak kompetencji wychowawczych tak rodziców, jak i nauczycieli. W szkole i rodzinie efektywność wychowania bywa różna. Zwrócenie uwagi na pewne pułapki kryjące się pod pozorem szlachetności działań wychowawców wydaje się zasadne ze względu na ich aktualność, a przede wszystkim w związku z konsekwencjami ponoszonymi przez młodych ludzi.

2.2. Wychowanie ujarzmiające, czyli tradycje rodzinne

W zależności od stylu wychowania przyjętego przez rodziców można mówić o różnych zakresach autonomii w rodzinie, także w kwestiach tworzenia projektu własnego życia przez wkraczających powoli w dorosłość młodych ludzi. Okres dorastania to kształtowanie tożsamości również na płaszczyźnie zawodowej. Oznacza to m.in. podjęcie decyzji dotyczącej kierunku dalszego kształcenia.

Na wybory edukacyjno-zawodowe młodych ludzi wpływają różne czynniki, w tym działania osób trzecich, np. rodziców, nauczycieli, rówieśników czy autorytetów odnoszących sukcesy bądź ponoszących porażki w określonej branży.

Podkreślenia wymaga zwłaszcza znaczenie domu rodzinnego. W kontekście wychowania ujarzmiającego warto szczególnie zwrócić uwagę na dość powszechne zjawisko, jakim jest swobodnego rodzaju przymus rodziny wobec młodych ludzi dotyczący kontynuowania pokoleniowych tradycji zawodowych. Nie zawsze jednak profesja

rodzina, niezależnie od prestiżu społecznego czy rokowań finansowych, jest korzystną opcją dla nastolatka, przynajmniej z kilku powodów. Wśród nich wymienić należy: brak zainteresowań młodego człowieka w sugerowanej przez rodzinę dziedzinie, brak możliwości intelektualnych czy zdolności w określonym przez rodziców kierunku oraz inny plan na przyszłe życie zawodowe młodego człowieka.

Presja rodziców może generować różne konsekwencje w sferze emocjonalnej, w zakresie poczucia własnej wartości, a tym samym w rozwoju dojrzałej tożsamości. Rodzice są bez wątpienia osobami znaczącymi, często wręcz autorytetami w sytuacji kształtowania przyszłej ścieżki edukacyjnej i zawodowej swoich dzieci. Ważne jest zatem, by wykorzystali to zaufanie właściwie, przede wszystkim w zgodzie z możliwościami i zainteresowaniami swoich dorastających dzieci.

Wychowanie ujarzmiające

Ten rodzaj pseudowychowania wykorzystuje stan nierówności między dwiema osobami, prowadząc do panowania wychowawcy nad wychowankiem przez mniej lub bardziej jawny przymus.

Na podstawie: Filek, 1984, s. 169.

Z BADAŃ...

Decyzje dotyczące wyboru szkoły

Z badań prowadzonych przez Krajowy Ośrodek Wspierania Edukacji Zawodowej i Ustawicznej (2011) wynika, że największy wpływ na decyzje uczniów dotyczące wyboru szkoły czy zawodu mają rodzice oraz tradycje rodzinne. Na kolejnych pozycjach plasują się: grupa rówieśnicza, nauczy-

ciele, wiedza pochodząca z Internetu, a także odległość miejsca zamieszkania od danej placówki edukacyjnej. Dużą rolę pełni sieć szkół w regionie, odległość placówki od miejsca zamieszkania nastolatka. Zdarza się, że o wyborze decyduje przypadek, media oraz prognozy, jakie możliwości finansowe da ukończenie danej szkoły.

Na podstawie: KOWEZIU, 2011.

2.3. Między autonomią a szantażem emocjonalnym

Zadaniem rodziców w obliczu zmian rozwojowych u progu dorosłości jest przyzwolenie na zwiększenie autonomii młodych ludzi, uniezależnienie się od nich, bez szkody dla wzajemnych więzi. Kluczową kwestią jest tutaj akceptacja tego procesu przez dorosłych. Zmiana w postrzeganiu ról przez obie strony jest przyczyną tymczasowego wzrostu konfliktów, co z punktu widzenia separacji i indywidualizacji jest zjawiskiem zdrowym i pożytecznym.

Rodzicom dorastających dzieci często towarzyszy obawa przed utratą kontroli nad nimi, obawa przed niewłaściwym korzystaniem przez nastolatka z dopiero co uzyskanej niezależności w nowych obszarach. Nie oznacza to jednak, że kontrola ma zostać całkowicie wyłączona z oddziaływań wychowawczych rodziców. Chodzi jedynie o jej odpowiednie proporcje w stosunku do rodzącej się autonomii, o znalezienie równowagi między zakresem opieki, w postaci reguł i ograniczeń, a zakresem pozostawionej nastolatkowi swobody. Jest to także trudne dla samych nastolatków, przed którymi stoją dwa

CIEKAWOSTKI

Nadopiekuńczy rodzice

Przejęci swą rolą rodzice nazywani są „helikopterowymi”, bo krążą nieustannie nad głową dziecka, „nadržycami”, a w Skandynawii rodzicami „curlingowymi” (od szcztokowania lodu, zanim dziecko zrobi pierwszy krok). Nie są oni osamotnieni w swoich zapędach, mocno wspierają ich w tym media, państwo i reklama.

Zarządzanie dzieckiem

Zarządzanie dzieckiem trwa w wielu krajach nawet po zakończeniu szkolnej edukacji. *Gap year* w Wielkiej Brytanii to rok przerwy przed pójściem nastolatka na studia, który jest szczegółowo planowany przez tamtejszych rodziców. Amerykanie, gdy ich dziecko dostaje się na studia, pomagają wybierać mu przedmioty, testują jedzenie w stołówce, robią korektę prac pisemnych, a nawet sprawdzają kolegów w akademiku.

Na podstawie: Gutek, 2014, s. 35–37.

sprzeczne zadania: uniezależnić się od rodziców oraz jednocześnie zachować poczucie związku z nimi. Kontrolowane uczenie się samodzielności ma przygotować młodych ludzi do odpowiedzialności za siebie, swoje słowa i czyny.

Rodzice sprawują nadzór nad nastolatkiem w obszarze moralności, zasad funkcjonowania społecznego oraz edukacji. Ważna jest świadomość tego, że młodzież w okresie buntu zazwyczaj odchodzi od wartości i zasad przekazywanych w domu rodzinnym. Istotną w tym procesie jest akceptacja tego stanu rzeczy przez rodziców, czyli szanowanie punktu widzenia swoich dzieci. Jest to podstawą stworzenia płaszczyzny do dyskusji, wymiany argumentów. Młodzi nie czują się wtedy przymuszeni do walki o swoje racje. Ponadto dzięki temu sami uczą się akceptacji odmiennych punktów widzenia, stopniowo wychodzą z egocentryzmu. Dobrym sposobem na łagodzenie narastających konfliktów między dorastającymi dziećmi a rodzicami jest delegowanie autorytetu, czyli stopniowe zwiększanie udziału młodych ludzi w ich podmiotowych decyzjach, przy jednoczesnym utrzymaniu prawa opiekunów do kontroli tych obszarów życia, w których liczy się doświadczenie życiowe.

2.4. A nie mówiłam, czyli jak konstruktywnie wykorzystywać błędy nastolatków

Dążenie do dojrzałej tożsamości wiąże się z podejmowaniem ryzyka, zbieraniem różnorodnych do-

świadczeń, przeżywaniem napięć emocjonalnych i kryzysów. Szerokie możliwości wyboru, jakie stawia przed nastolatkiem dzisiejszy świat, w połączeniu z naturalną chęcią poznawania nieznanych dotąd obszarów życia są powodem podejmowania nie zawsze trafnych decyzji. Sprzyja temu status nowicjusza w wielu dziedzinach, a także nie w pełni ukształtowany kręgosłup moralny czy aktualnie przeżywany kryzys dotychczas wyznaczanych wartości.

Wraz z okresem dorastania pojawia się coraz silniejsza potrzeba samodzielności, ujawniająca się głównie w podejmowaniu decyzji w sprawach ważnych dla nastolatka. Decyzje te dotyczą różnych obszarów: grupy rówieśniczej czy partnera, sposobu spędzania wolnego czasu, spraw szkolnych. Nie zawsze są zgodne z wolą rodziców. Mogą też służyć manifestacji swojej niezależności czy niezadowolenia z oczekiwań dorosłych.

Przyzwolenie na popełnianie błędów jest wpisane w proces formowania tożsamości, to część procesu wychowania, co nie zawsze rozumieją rodzice i nauczyciele. Rolą dorosłych jest pomoc w wyciąganiu właściwych wniosków z osobistych doświadczeń nastolatka, by uniknąć podobnych pomyłek w przyszłości. Warto odwołać się także do własnych niepowodzeń. Umiejętność uczenia się na własnych i na cudzych błędach warunkuje rozwój osobisty. Ciągłe przestrogi, hamowanie aktywności, dramatyzowanie i manifestowanie swojej życiowej mądrości w przypadku niepowodzeń

Z BADAŃ...

Konflikty między rodzicami a dziećmi

Konflikty między rodzicami a dziećmi najczęściej dotyczą takich sfer życia jak: obowiązki domowe, aktywność (odrabianie lekcji, korzystanie z tele-

wizji), relacje interpersonalne (funkcjonowanie z rodzeństwem, kłótnie). Kłótnie i konflikty między rodzicami a dziećmi są nieuniknione. Wynikają one z dążenia obu stron do zaspokojenia swoich potrzeb. Konflikty spełniają ważne rozwojowo funkcje.

Na podstawie: Gurba, 2006.

nastolatka zniechęca go do innych działań, a także uniemożliwia wypracowanie konstruktywnych strategii radzenia sobie z problemami.

2.5. Fikcja wychowawcza w szkole

Wiele działań w szkole odbywa się pod szyldem wychowania: zajęcia z wychowawcą, programy wychowawcze i profilaktyczne, które wyznaczają działania wychowawcze dla całej społeczności szkolnej. Kolejne rozporządzenia w sprawach pomocy psychologiczno-pedagogicznej w szkole mają usprawnić system pomagania uczniom, ich rodzicom, a także nauczycielom. Czy można mówić o wychowaniu w szkole w kategoriach autentyzmu? Istnieją opinie podważające zasadność tego zestawienia. Jednym z wielu przykładów są tzw. zajęcia z wychowawcą, często przypominające zajęcia organizacyjne, poświęcone weryfikacji frekwencji uczniów czy innym sprawom formalnym.

Należy wspomnieć także o różnych ciekawych propozycjach działań o charakterze wychowawczym, które są jedynie martwym zapisem w różnych dokumentach szkolnych, jak np. programy wychowawcze i profilaktyczne, plany rozwoju zawodowego nauczycieli.

Ważną kwestią w działalności wychowawczej szkoły jest współpraca między różnymi podmiotami, tak między nauczycielami, jak i szkołą a domem rodzinnym uczniów, często pozorna lub niekompletna. Istotnym elementem jest również postawa samego wychowawcy – brak

zaangażowania czy przekonania o słuszności przekazywanych treści, a nawet zaprzeczanie im własną postawą, ma niewiele wspólnego z wychowaniem. Mimo kompletnej dokumentacji szkolnej, wypełnianej na potrzeby nadzoru pedagogicznego, tego typu sytuacje przeczą istocie wychowania w szkole.

2.6. Indywidualizacja oddziaływań wychowawczych

Zasadę indywidualizacji w wychowaniu i nauczaniu gwarantują różne rozporządzenia regulujące pracę szkół. Termin „indywidualizacja” jako istotna

kwestia w działalności dydaktyczno-wychowawczej dość często pojawia się zarówno w wypowiedziach nauczycieli, jak i w różnych dokumentach szkolnych. Zasada indywidualizacji dotyczy całej społeczności uczniowskiej, nie tylko osób legitymujących się stosowną opinią czy orzeczeniem wydawanym przez specjalistyczne poradnie. Podstawą indywidualizacji jest zawsze rzetelna diagnoza.

Nasuwa się jednak pytanie, czy nauczyciele poświęcają wystarczającą uwagę kwestiom związanym z poznawaniem swoich uczniów i obserwacją w różnych sytuacjach? Skrócenie czasu nauki w liceum do trzech lat nie daje zbyt wielu szans na pracę wychowawczą. Ponadto okres pobytu w liceum często traktowany jest jako kurs przygotowujący na studia. W tak krótkim czasie nie ma zbyt wielu możliwości poznania ucznia, zdobycia jego zaufania, wypracowania zasad współpracy, które są podstawą rzetelnej, indywidualizowanej pracy wychowawczej.

Wychowanie fikcyjne

Brak jedności działania i doznawania; połowiczność relacji między wychowawcą a wychowankiem, nieautentyczność działalności wychowującego, fikcyjność podmiotu działania czy doznawania, np. wychowywanie kogoś do czegoś – posłużenie się wychowankiem do osiągnięcia innych celów, przyporządkowanie go czemuś czy skupienie na jakiejś części jego osobowości.

Na podstawie: Filek, 1984, s. 169.

Z BADAŃ...

Najczęstsze błędy nauczycieli

Z badań B. Śliwerskiego, przeprowadzonych w 1999 roku, wynika, że najczęściej popełnianymi błędami przez nauczycieli w opinii wychowawców są:

- niechęć czy opieszałość do udzielania bezinteresownej pomocy uczniom poza zajęciami lekcyjnymi w zrozumieniu treści nauczania
- przenoszenie osobistych problemów życiowych do szkoły i obciążanie nimi uczniów lub przenoszenie na nich agresji z powodu niemożności poradzenia sobie z trudnymi sytuacjami
- ciche przyzwolenie na łamanie przez uczniów niektórych norm w obszarze życia szkolnego, np. wagary, ściąganie
- niesprawiedliwe ocenianie uczniów będące skutkiem porównywania ich wyników z najlepszymi osiągnięciami rówieśników
- brak precyzyjnych kryteriów oceny
- publiczne ośmieszanie uczniów, np. w trakcie odpytywania przed klasą
- brak konsekwencji w egzekwowaniu wiedzy i ocenianiu za nią w sytuacji promocji do następnej klasy
- wykorzystywanie oceny niedostatecznej jako instrumentu represji wobec ucznia za jego niewłaściwe zachowanie w czasie lekcji
- zaniedbywanie przez nauczyciela wiedzy o środowisku życia ucznia, jego rzeczywistych możliwościach uczenia się i uzyskiwania

wsparcia ze strony rodziców

- narzucanie uczniom własnego punktu widzenia, brak tolerancji wobec odmiennych postaw czy form zachowania uczniów
- poniżające traktowanie ucznia
- krytyka nauczyciela przez innego nauczyciela w obecności uczniów
- stosowanie odpowiedzialności zbiorowej
- pobłażanie czy niekonsekwencja w egzekwowaniu od uczniów form aktywności czy zachowań w wyniku własnego nastroju, humoru.

Najczęściej wymieniane przez wychowawców błędy wychowawcze, których źródła tkwią poza nauczycielami, to:

- podporządkowanie procesu oceniania uczniów pozaszkolnym kryteriom i rankingom
- szantażowanie rodziców koniecznością dokonywania wpłat na komitet rodzicielski, by szkoła mogła dysponować środkami finansowymi na swoją działalność
- brak ujednoczonych w szkole wymagań wobec uczniów w sprawach typowo wychowawczych, np. spóźnianie się, nieodrabianie zadań domowych, brak dyscypliny, nieokazywanie szacunku nauczycielom
- pozorowanie pracy dla zaspokojenia oczekiwań nadzoru pedagogicznego
- brak współdziałania między środowiskiem domowym uczniów a nauczycielami czy gminnymi władzami oświatowymi.

Na podstawie: Śliwerski, 2001, s. 50–51.

NAJWAŻNIEJSZE...

1. Dorośli powinni wspierać nastolatki stojące u progu dorosłości w podejmowaniu decyzji edukacyjno-zawodowych, uwzględniając ich zainteresowania, zdolności, aspiracje, a także plany na przyszłość.
2. Naturalną konsekwencją dorastania jest zmiana charakteru więzi między rodzicami a dziećmi: od dziecięcej zależności do relacji opartej na partnerstwie.
3. Przyzwolenie na popełnianie błędów to część procesu wychowania i formowania własnej tożsamości. Rolą dorosłych jest pomoc nastolatkom w wyciąganiu właściwych wniosków z poniesionych porażek.
4. Tradycyjne podejście do wychowania, oparte na przekonaniu, że dorośli wiedzą lepiej, co jest dobre, a co złe dla młodego człowieka, powinno odejść do lamusa. Prawdziwe wychowanie opiera się na autentycznych, szczerych i uczciwych relacjach między rodzicami a dziećmi. Wymaga to od dorosłych umiejętności efektywnej komunikacji, rozpoznawania emocji i właściwego reagowania na nie.
5. Zadaniem szkoły jest udział w wychowaniu młodzieży przez realizację programu wychowawczego i profilaktycznego oraz organizowanie i udzielanie pomocy psychologiczno-pedagogicznej na terenie szkoły lub poza nią.

Filip Starzec, 17 lat, POSTAĆ

3

Rozdział

Zadania rodziców i innych dorosłych jako wychowawców

3.1. Wprowadzenie, czyli o roli rodziców i innych dorosłych w asymilacji kulturowej i odnajdywaniu miejsca w życiu

Dorastający młodzi ludzie spotykają na swojej drodze wielu dorosłych, z których najważniejszą rolę do odegrania mają niewątpliwie rodzice, choć nie tylko. Dzięki kontaktom z innymi młody człowiek staje się członkiem ważnych dla siebie grup odniesienia czy instytucji. Osobami znaczącymi w życiu młodzieży mogą być nauczyciel, psycholog, ksiądz, sąsiad, a także inni członkowie rodziny, pod warunkiem, że najpierw zaangażują się w relację z nastolatkiem i zainteresują jego światem.

Zaangażowanie to emocjonalne wsparcie, akceptacja, rozmowy – wysłuchiwanie i zadawanie pytań, zaciekawienie tym, co dzieje się w życiu młodzieży oraz udzielanie wskazówek adekwatnych do sytuacji i stopnia dojrzałości nastolatków. Wpływ dorosłych na młodych ludzi można rozpatrywać w kategoriach: pozytywny – negatywny, tak jak charakter transmisji kulturowej: pożądany – niepożądany, a także w kategoriach modelu kompetencyjnego.

3.2. Dorosły jako model kompetencyjny

Zadaniem dorosłych jest nie tylko przekaz informacji o świecie, ale też kształtowanie sposobów radzenia sobie w różnych sytuacjach. Każdy uczy się pewnych zachowań, m.in. w wyniku obserwacji innych. W ten sposób wyrabia sobie pogląd na temat tego, jakie działania można podejmować w określonych okolicznościach. Specyfika uczenia się przez modelowanie jest uzależniona od etapu rozwoju jednostki. Wraz z nabywaniem doświadczeń życiowych wzrasta także zdolność do odroczonego naśladowania.

Ważną kwestią w życiu dorastającej młodzieży jest nauka postępowania w trudnych sytuacjach, czyli wypracowanie konkretnych strategii zaradczych. Nastolatki przez obserwację dorosłych w rodzinie, szkole czy innych społecznościach uczą się konfrontowania z rzeczywistością, w tym z różnymi przeciwnościami.

Wpływ modelowania można zwiększyć poprzez wzmacnianie stosownego działania. Zachowania społecznie pożądane czy wysoce funkcjonalne przyswajane są w praktycznie niezmięnionej formie. Szczególnie istotne w późnej fazie dorastania wydaje się modelownie abstrakcyjne, w którym jednostka potrafi wskazać reguły leżące u podstaw określonych zachowań i przenieść je na sytuacje inne niż obserwowane. W przypadku braku właściwych modeli w otoczeniu nastolatka istnieje ryzyko ucieczki, pojawienia się zachowań ryzykownych, które mogą stać się sposobem na radzenie sobie z trudnościami.

TROCHĘ TEORII...

Teoria poznania społecznego

Albert Bandura zaproponował teorię uczenia się z obserwacji, inaczej modelowanie, zgodnie z którą jednostka uczy się poprzez naśladownictwo. Tego typu uczenie się nie wymaga bezpośrednich

wzmocnień zewnętrznych. Bandura proponuje w zamian wzmocnienia wewnętrzne, inaczej doświadczanie emocji, np. radości czy dumy z własnych dokonań. Modelowanie może służyć do nabywania zarówno abstrakcyjnych, jak i konkretnych umiejętności i informacji.

Za: Bee, 1998, s. 54–55.

Modelowanie to jeden ze sposobów kształtowania moralnych standardów zachowania jednostki. Wraz z przechodzeniem przez kolejne etapy rozwoju coraz większą rolę w modelowaniu zachowań pełnią sankcje społeczne. Stała fizyczna obecność rodziców czy innych dorosłych w życiu nastolatka nie jest ani możliwa, ani wskazana. Jej ograniczenie to konieczny etap na drodze do wypracowania wewnętrznej i symbolicznej kontroli, niezbędnej w dorosłym życiu.

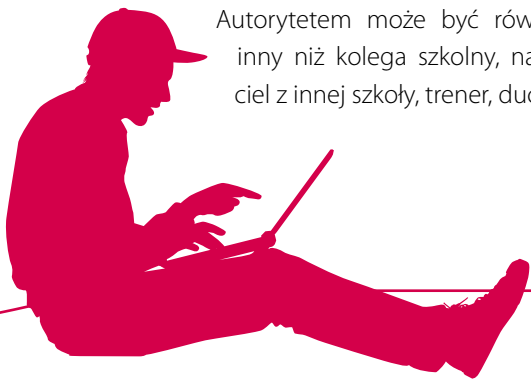
Obecność innych dorosłych w życiu młodzieży zapewnia jej styczność z wieloma modelami, a tym samym wzorowanie się na więcej niż jednym źródle. W ten sposób młodzi obserwatorzy tworzą wzory zachowań będące połączeniem właściwości różnych modeli. Istotna jest więc konieczność wyjścia poza rodzinę i poza szkołę w poszukiwaniu autorytetów i wzorców osobowych.

Autorytetem może być rówieśnik inny niż kolega szkolny, nauczyciel z innej szkoły, trener, duchow-

ny czy osoba znana z mediów. W uczeniu się poprzez obserwację funkcjonowania innych ludzi Bandura wyróżnił cztery komponenty:

1. procesy uwagi – uczący się musi zwrócić uwagę na różne aspekty sytuacji modelowania
2. procesy przechowywania – uczący musi przechować w pamięci to, czego nauczył się na podstawie obserwacji w sytuacji modelowania
3. procesy odtwarzania motorycznego – uczący musi motorycznie odtworzyć w innej sytuacji lub dopasować do nowej sytuacji to, co zaobserwował w sytuacji modelowania
4. procesy motywacyjne – uczący musi być zmotywowany do wykonania obserwowanego zachowania.

Ważnym czynnikiem wpływającym na wykonanie czynności jest poczucie własnej skuteczności uczącego – jego przekonanie, że jest w stanie wykonać działanie niezbędne do osiągnięcia określonego wyniku.

Dorośli, poprzez przekazywanie informacji zwrotnych dotyczących tego, jak spostrzegają zachowania dziecka, oraz stosowanie pozytywnych i negatywnych wzmocnień, utrwalają w nastolatku zachowania aprobowane oraz eliminują nieaprobowane. Jest to swoistego rodzaju trening własnych kompetencji dla młodych ludzi, przygotowanie do podejmowania i pełnienia ról społecznych.

Co to znaczy być wychowawcą młodzieży?

Ważnym aspektem pracy wychowawczej w szkole są tzw. zajęcia z wychowawcą. Prowadzenie godzin wychowawczych to problem dla niejednego nauczyciela. Brak pomysłów, specyficzne zainteresowania młodzieży, potrzeba nadrobienia zaległości z danego przedmiotu, brak czasu na czynności administracyjne – to tylko niektóre z wielu powodów, dla których zajęcia tego typu mogą nie spełniać swoich funkcji. Szkoła ponadgimnazjalna to ostatni etap szkolnego życia. Sytuacja komplikuje się tym bardziej, że, jak sądzą nauczyciele, większość tematów uznawanych za ciekawe prawdopodobnie została już poruszona w gimnazjum.

Warto dodać, że nauczycielom często towarzyszy obawa przed tym, jak sprawdzą się w roli prowadzącego zajęcia wychowawcze, do czego sami, być może, nie zostali przygotowani w toku

studiów. Istnieją, co prawda, kursy doskonalące, studia podyplomowe, jednak nie zawsze jest sposobność, by skorzystać z takiej oferty. Gdzie szukać inspiracji, pomysłów na ciekawe godziny wychowawcze?

Rodzaje wzmocnień

Wzmocnienie pozytywne: utrwalanie zachowania poprzez dostarczenie pozytywnego czy dającego przyjemność bodźca.

Wzmocnienie negatywne: utrwalanie zachowania poprzez usunięcie, ustanie lub unikanie nieprzyjemnego bodźca.

Wygaszanie: osłabianie, a w końcu eliminacja reakcji poprzez brak wzmocnienia.

Na podstawie: Bee, 1998, s. 658.

Profilaktyka pierwszorzędowa

Działania adresowane do grupy niskiego ryzyka, które wspomagają prawidłowe procesy rozwoju psychicznego i fizycznego. Jej celem jest promocja zdrowego stylu życia, opóźnienie wieku inicjacji seksualnej, a w konsekwencji zmniejszenie liczby i zasięgu zachowań ryzykownych.

Na podstawie: Szymańska, 2002.

Planowanie pracy wychowawczej przez nauczyciela wymaga przede wszystkim uwzględnienia aktualnych potrzeb rozwojowych młodzieży, które determinować będą jego zadania i rolę. Ważne jest także dopasowanie oferty do specyfiki środowiska danej klasy. Obszary pracy wychowawczej wyznacza program wychowawczy oraz profilaktyczny szkoły. Planowanie działalności wychowawczej na dany rok szkolny powinno uwzględniać jej ciągłość w całym cyklu kształcenia.

Wśród obszarów pracy wychowawczej szczególnie istotnych w szkole ponadgimnazjalnej wyróżnić można: profilaktykę uzależnień, przygotowanie do pełnienia ról społecznych, zagadnienia związane z koncepcją życia i światopoglądem.

Wychowawca – profilaktyk w szkole

Nauczyciel-wychowawca realizuje zadania przede wszystkim z zakresu profilaktyki pierwszorzędowej poprzez rozwijanie umiejętności życiowych młodzieży, które pozwolą jej sprostać wymaganiom otaczającego świata oraz radzić sobie w trudnych sytuacjach.

Rysunek 2. Model kompetentnego wychowawcy-profilaktyka.

Na podstawie: Macander, 2013.

Rola wychowawcy w przygotowaniu młodzieży do pełnienia ról społecznych

O rolach społecznych można mówić w dwóch kontekstach: jako (1) przypisanych jednostce – są to role podejmowane ze względu na płeć, wiek, pochodzenie społeczne oraz (2) osiągniętych przez jednostkę jej własnym wysiłkiem, są to np. rola męża, matki, lidera zespołu. Wejście w rolę z jednej strony wymaga opanowania wiedzy, umiejętności i sprawności, z drugiej zaś – uczuć i emocji związanych z tą rolą.

Przygotowanie współczesnej młodzieży do pełnienia ról społecznych nie jest łatwe, chociażby ze względu na zmienność otoczenia społecznego.

Z tego powodu nie można do końca przewidzieć i określić rodzaju ról charakterystycznych dla dzisiejszych nastolatków w dorosłym życiu. Jak wobec tego przygotować młodzież do aktywnego uczestnictwa w życiu społecznym?

Po pierwsze, konieczne wydaje się przedstawianie nastolatkom faktycznych praw rządzących światem dorosłych, zamiast skupiania się jedynie na prawach formalnych, które mają niewiele wspólnego z rzeczywistością. Po drugie, szkoła powinna przygotowywać młodzież do samodzielnego rozwiązywania problemów, zamiast przekazywać utarte schematy postępowania, często nieprzystające do realiów. Ważne jest także uświadomienie nastolatkom możliwych przyczyn niepowodzeń

WARTO WIEDZIEĆ...

Propozycje tematów godzin wychowawczych z młodzieżą w wieku 15–18 lat

I. Nauka ról społecznych

1. Przyjaźń – miłość – małżeństwo.
2. Świadome macierzyństwo.
3. Prawa i obowiązki obywatela.
4. Wolontariat i organizacje charytatywne.
5. Subkultury młodzieżowe.
6. Organizacje młodzieżowe.
7. Umiejętności społeczne: komunikacja, autoprezentacja i kształtowanie własnego wizerunku, asertywność, radzenie sobie z emocjami, radzenie sobie w sytuacjach konfliktowych.
8. Funkcjonowanie w grupie – współpraca (idea zespołu, solidarność, tolerancja i akceptacja).

II. Koncepcja życia, światopogląd

1. Sens życia.
2. System wartości – uczenia i rodziców.
3. Podobieństwa i różnice światopoglądowe.
4. Plany na przyszłość – edukacyjne i zawodowe.
5. Autokreacja – samookreślanie i samodoskonalenie.

III. Zagrożenia i profilaktyka

1. Uzależnienia od substancji i behawioralne.
2. Zaburzenia odżywiania.
3. Sekty.
4. Radzenie sobie ze stresem.

Zuzanna Zając, 16 lat

w pełnieniu danej roli, konsekwencji wynikających z nieadekwatnego sprawowania danej roli oraz możliwości wystąpienia konfliktu ról.

Rola wychowawcy w tworzeniu koncepcji życia przez młodzież

W okresie dorastania, szczególnie w jego drugiej, późniejszej fazie, młodzi ludzie podejmują ważne decyzje edukacyjno-zawodowe, w istotnym stopniu determinujące ich dalsze życie. Wyzwania okresu dorastania mogą być powodem wielu napięć, którym często towarzyszy duży stres oraz poczucie osamotnienia. Z tego powodu tak ważne jest wsparcie dorosłych w postaci: autentycznej rozmowy, szacunku, tolerancji, co pomoże rozeźnić się w faktycznych zasobach ucznia, a tym samym wzmocnić jego aktywność.

W tworzeniu koncepcji własnego życia istotne jest pokazywanie młodzieży świata opartego na prawdziwych wartościach i czynach zgodnych z nimi. Nauczyciele przygotowują młode osoby do funkcjonowania na rynku pracy, który preferuje ludzi wykształconych, a także

przedsiębiorczych, posiadających zdolności organizacyjne i adaptacyjne, a przy tym kreatywnych i odpornych na stres. Szkoła powinna zatem wykształcić u młodzieży nowy sposób myślenia o swojej przyszłości, w której nic nie jest pewne.

Nauczyciele w procesie wychowawczym wspierają proces samorealizacji ucznia poprzez:

Rola społeczna
Zestaw praw i obowiązków przypisanych określonej pozycji społecznej, bez względu na cechy osoby, która ją zajmuje; zbiór przepisów określających, jak powinien zachowywać się człowiek zajmujący określoną pozycję w grupie.

Na podstawie: Sztompka, 2005.

- tworzenie warunków niezbędnych do zaspokajania potrzeb
- wsparcie w kształtowaniu jasnych i konkretnych celów działań, które pomogą nadać sens własnemu życiu, a także możliwych sposobów ich realizacji
- uczenie konstruktywnych sposobów radzenia sobie ze stresem oraz funkcjonowania w warunkach napięcia emocjonalnego
- pomoc w poznawaniu i rozumieniu samego siebie oraz kształtowanie umiejętności auto-prezentacji
- kształtowanie pozytywnego myślenia o sobie, pomimo niepowodzeń czy słabych stron, a tym samym wskazywanie kierunków i możliwości samodoskonalenia.

Z BADAŃ...

We wszystkich społeczeństwach zachodnich, także w Polsce, odnotowuje się coraz późniejsze opuszczanie domu rodzinnego przez młodych dorosłych, a także coraz późniejsze podejmowanie ról typowych dla dorosłości (rodziny, zawodowych i obywatelskich). Zjawisko to nasila się w ostatnich latach i nie można go tłumaczyć

jedynie czynnikami ekonomicznymi. Istotną rolę w procesie odraczania dorosłości pełni poziom różnych kompetencji młodych ludzi jako efekt realizacji zadań rozwojowych okresu dzieciństwa i dorastania oraz oddziaływań rodziny i szkoły.

Na podstawie: Brzezińska, A. I. (2013). *Ścieżki ku dorosłości: zróżnicowanie warunków sukcesu życiowego i zawodowego*. Warszawa: II Kongres Polskiej Edukacji (wystąpienie niepublikowane; prezentacja na www.ibe.edu.pl). Organizator: Instytut Badań Edukacyjnych w Warszawie.

Z BADAŃ...

Plany edukacyjne młodzieży

Z raportu CBOS *Młodzież 2010* wynika, że młodzież ostatnich klas szkół ponadgimnazjalnych w zdecydowanej większości ma zamiar kontynuować naukę. Blisko połowa (48%) zamierza podjąć studia na wybranym kierunku, 17% planuje edukację w szkołach pomaturalnych, 6% w szkołach policealnych lub liceach i technikach (w przypadku uczniów szkół zasadniczych 11%). 11% badanych po ukończeniu szkoły planuje wyjazd za granicę, a 17% zamierza zakończyć edukację i podjąć pracę zawodową w Polsce w firmie prywatnej, państwowej lub gospodarstwie rolnym. Stosunkowo nieliczni po zakończeniu edukacji chcą odbyć służbę

wojskową (2%), zajmować się domem, dziećmi (1%) lub funkcjonować jako bezrobotni (1%).

Jednocześnie badania wykazały, że dotychczasowa tendencja związana ze wzrostem zainteresowania studiowaniem uległa zahamowaniu. Liczba osób planujących kontynuowanie edukacji na uczelni wyższej w stosunku do 2008 roku spadła o 11%. Jednakże nadal plany związane ze studiowaniem są blisko dwukrotnie częstsze niż na początku lat 90. Na znaczeniu zyskały z kolei plany dotyczące wyjazdu za granicę. Systematycznie maleje gotowość do kontynuowania nauki w szkołach policealnych oraz technikach i liceach (po szkole zasadniczej).

Na podstawie: CBOS, 2011.

Zadania nauczycieli wspierające młodzież w tworzeniu koncepcji własnego życia uwidaczniają się więc w kilku ważnych obszarach:

- w procesie samorealizacji
- w tworzeniu planu kariery zawodowej
- w określaniu celów działań oraz poznaniu własnych zasobów ucznia
- w kształtowaniu przekonań wyzwalających i pozytywnego myślenia
- w kształtowaniu strategii zaradczych w sytuacjach stresowych, umożliwiających działanie nawet w warunkach dużego napięcia emocjonalnego.

Samorealizacja

Proces aktualizowania potencjalnych zdolności podmiotu w twórczej działalności w środowisku społecznym oraz w poczuciu satysfakcji, wyrażającym się w ciągłym doskonaleniu samego siebie.

Na podstawie: Górniewicz i Rubacha, 1997.

3.3. Transmisja wzorców zachowań

Nauka wzorców zachowań stanowi istotny element wprowadzania w kulturę. Ważną rolę w tym procesie odrywa rodzina – pierwotne środowisko rozwoju człowieka. W rodzinie po raz pierwszy doświadczamy pewnych sytuacji, wchodzimy w określone role, uczymy się schematów zachowań i reguł nimi kierujących. To w domu rodzinnym dziecko nabywa podstawowe umiejętności w zakresie komunikowania się z innymi. Rodzina wprowadza w świat wartości kulturo-

wych ważnych dla społeczeństwa, którego jest częścią. Z tego powodu można traktować ją jako strukturę pośredniczącą między jednostką a otoczeniem, która istotnie wpływa na jakość przystosowania.

Wśród czynników utrwalających wzory zachowań w rodzinie wymienia się: powtarzalność interakcji między członkami, stałość rodzinnych reguł oraz sieć wzajemnych oczekiwań, w tym przestrzeganie zwyczajów rodzinnych.

Przyjmowanie akceptowanych społecznie wzorów zachowań w wyniku oddziaływań wycho-

wawczych rodziny zależy od wielu czynników, które ją charakteryzują.

Kluczowa dla transmisji międzypokoleniowej, dokonującej się na gruncie rodziny, jest więź między jej członkami. Poczucie związku emocjonalnego z bliskimi zmienia się wraz z okresem dojrzewania i wkraczania w dorosłość. Jest to następstwem pojawienia się innych znaczących osób w życiu dorastającej młodzieży, np. bliskiego przyjaciela czy partnera. Młody człowiek na skutek nowych doświadczeń życiowych, związanych z procesem intensywnego rozwoju poznawczego i społecznego, buduje własne wzorce zachowań, uwzględnia-

Rysunek 3. Czynniki wpływające na przyjmowanie akceptowanych społecznie wzorów zachowań w rodzinie.

Na podstawie: Janke, 1998.

TROCHĘ TEORII...

Trzy typy kultury

Margaret Mead (w pracy wydanej w USA w roku 1970) wyróżniła trzy typy kultury z uwagi na kluczowy czynnik socjalizacji i związany z nim rodzaj relacji międzypokoleniowych istniejących w rodzinie:

1. **kultura postfiguratywna** – starsze pokolenie socjalizuje pokolenie młodsze
2. **kultura konfiguracywna** – socjalizacja jest wzajemna, między pokoleniami
3. **kultura prefiguratywna** – pokolenie młodsze jako coraz bardziej dominujące, (re)socjalizuje pokolenie starszych.

Na podstawie: Mead, 2000; Brzezińska, 2000, s. 205–207.

jąc lub nie przekaz kulturowy rodziny. Warunkiem niezbędnym dla tego procesu jest przewartościowanie relacji z bliskimi.

Proces transmisji kultury jest ściśle związany z socjalizacją i wychowaniem. W okresie dorastania coraz większą rolę w życiu młodzieży zaczyna pełnić grupa rówieśnicza, a wraz z nią wzorce kulturowe młodszych pokoleń. Starsza generacja nie jest w stanie sama wprowadzać młodych ludzi w zmieniającą się rzeczywistość. Oni sami na bieżąco konstruują sposoby radzenia sobie z sytuacjami, które nie zostały przewidziane kulturowo.

Istotną kwestią w okresie dorastania jest przygotowanie nastolatków do dokonywania wyborów oraz ponoszenia ich konsekwencji. Dotyczy to także wartości. Problem ten wydaje się szczególnie ważny współcześnie, z uwagi na chaos aksjologiczny. Sytuacja ta generuje ważne zadanie dla rodziców i innych znaczących osób obecnych w życiu młodzieży, a mianowicie pomoc w odnalezieniu tych wartości, które będą sprzyjały akceptowanym społecznie zachowaniom. Wiele zależy od treści przekazywanych wzorów zachowań,

które mogą być pozytywne (transmisja pożądana) lub negatywne (transmisja niepożądana). Młody człowiek przyjmuje lub odrzuca przekaz kulturowy rodziny bądź innych środowisk, np. szkoły czy Kościoła. Od tego zależy charakter transmisji – jest ona ciągła lub nieciągła.

Kontekst społeczny rozwoju nastolatka tworzą przede wszystkim bliskie relacje interpersonalne, ale także uczestnictwo w różnych grupach społecznych, przynależność do wspólnot czy społeczności i organizacji oraz podleganie wpływom różnych instytucji.

W drugim, późnym etapie dorastania podstawową instytucją mającą istotny wpływ na transmisję kultury jest szkoła. Procesy grupowe zachodzące w klasie szkolnej pełnią niebanalną rolę

w kształtowaniu zachowań młodych ludzi. Dorastający podejmują także różne formy aktywności pozalekcyjnej, takie jak wolontariat czy udział w rozmaitych programach młodzieżowych. Szczególną formą uczestnictwa społecznego młodzieży są subkultury, które mają ścisły związek ze sferą wartości, a tym samym mają swój udział w modelowaniu zachowań.

Transmisja międzypokoleniowa

Ciągłość pokoleniowa w zakresie wzorów i zachowań rodziców, wskazująca na istnienie podobieństw między rodzicami a dziećmi.

Na podstawie: Sitarczyk, 1995.

NAJWAŻNIEJSZE...

1. Jednym z zadań okresu adolescencji jest wypracowanie przez młodzież strategii radzenia sobie w różnych sytuacjach. Dokonuje się to m.in. w wyniku uczenia przez modelowanie.
2. Szczególnie istotne obszary działalności wychowawczej na etapie późnego dorastania to: profilaktyka, przygotowanie do pełnienia ról społecznych, pomoc w tworzeniu koncepcji życia uwzględniających specyfikę współczesnych czasów.
3. Istotnym elementem wprowadzania w kulturę jest nauka wzorów zachowań odbywająca się m.in. na gruncie rodziny w wyniku transmisji międzypokoleniowej.
4. Dzieciństwo i młodość rodziców i dziadków są inne niż dzieciństwo i młodość ich dzieci i wnuków. Także kulturowy kontekst rozwoju rodziców i dziadków w ich dzieciństwie i młodości był inny niż aktualny kontekst rozwoju ich dzieci i wnuków.
5. Dorośli tworzą przestrzeń dla dorastania młodym ludziom, w której mogą spełnić się ich marzenia, w tym te dotyczące projektów własnego życia.

Wzrost	Podkreślenie 9), 14:	Podkreślenie 10), 14:	Podkreślenie 11), 14:
	Temat: Analiza porównawcza literatury Podkreślenie 9), 14: 14.000 i: Ernest Hemingway, "Kochać i być miłością"		Podkreślenie 10), 14: 14.000 i: Ernest Hemingway, "Kochać i być miłością"
17 lat	17 lat: 17.000 Podkreślenie 11), 14: 14.000 de: podkreślenie 11), 14: 14.000 de: 17.000 17 lat: 17.000 Podkreślenie 11), 14: 14.000 Podkreślenie 11), 14: 14.000 Podkreślenie 11), 14: 14.000 Podkreślenie 11), 14: 14.000 Podkreślenie 11), 14: 14.000	17 lat: 17.000 Podkreślenie 11), 14: 14.000 de: 17.000 17 lat: 17.000 Podkreślenie 11), 14: 14.000 Podkreślenie 11), 14: 14.000 Podkreślenie 11), 14: 14.000 Podkreślenie 11), 14: 14.000 Podkreślenie 11), 14: 14.000	17 lat: 17.000 Podkreślenie 11), 14: 14.000 de: 17.000 17 lat: 17.000 Podkreślenie 11), 14: 14.000 Podkreślenie 11), 14: 14.000 Podkreślenie 11), 14: 14.000 Podkreślenie 11), 14: 14.000 Podkreślenie 11), 14: 14.000
18 lat	18 lat: 18.000 Podkreślenie 11), 14: 14.000 de: 18.000 18 lat: 18.000 Podkreślenie 11), 14: 14.000 Podkreślenie 11), 14: 14.000 Podkreślenie 11), 14: 14.000 Podkreślenie 11), 14: 14.000 Podkreślenie 11), 14: 14.000	18 lat: 18.000 Podkreślenie 11), 14: 14.000 de: 18.000 18 lat: 18.000 Podkreślenie 11), 14: 14.000 Podkreślenie 11), 14: 14.000 Podkreślenie 11), 14: 14.000 Podkreślenie 11), 14: 14.000 Podkreślenie 11), 14: 14.000	18 lat: 18.000 Podkreślenie 11), 14: 14.000 de: 18.000 18 lat: 18.000 Podkreślenie 11), 14: 14.000 Podkreślenie 11), 14: 14.000 Podkreślenie 11), 14: 14.000 Podkreślenie 11), 14: 14.000 Podkreślenie 11), 14: 14.000

Małgorzata Rękosiewicz, 16 lat, ZESZYT DO POLSKIEGO

4

Rozdział

Rola społecznego otoczenia rodziny i szkoły w wychowaniu nastolatka

4.1. Wprowadzenie, czyli o konieczności wyjścia poza rodzinę i szkołę

Rodzina i szkoła to podstawowe środowiska wychowawcze, które w istotny sposób wpływają na wielostronny rozwój młodego człowieka. W toku etapu dorastania poszerza się aktywność młodzieży, a wraz z nią środowisko społeczne i krąg osób ważnych z perspektywy jej rozwoju. W życiu dorastających młodych ludzi, obok rodziców, wychowawców i nauczycieli, pojawiają się także inni znaczący dorośli – trenerzy, instruktorzy, idole, rówieśnicy, sympatie. Każda z tych osób może odegrać istotną rolę w kształtowaniu osobowości nastolatka.

Mimo iż znaczną część dnia młodzież spędza, uczestnicząc w obowiązkowych zajęciach szkolnych, to także w szkole istnieje możliwość nawiązywania nieformalnych więzi z rówieśnikami czy rozwijania swoich pasji pod okiem nauczycieli i trenerów. Niezależnie od atrakcyjności środowiska

szkolnego czy rodzinnego młodzi ludzie spędzają czas także jako wolontariusze w różnych stowarzyszeniach czy organizacjach, członkowie sekcji sportowych, lokalnych społeczności. Każde z tych środowisk jest ważne z perspektywy nauki ról społecznych i przygotowania do dorosłości.

4.2. Rola rówieśników: w stronę intymności

Grupa i zachodzące w niej procesy istotnie wpływają na zachowanie młodzieży, zwłaszcza pod nieobecność osób dorosłych. Wychowanie w szkole odbywa się głównie w klasach szkolnych. Stwarza to możliwość nawiązywania szerszych niż w rodzinie relacji międzyludzkich.

Na tym etapie życia związki z rówieśnikami stają się bardziej istotne niż kiedykolwiek. Grupa rówieśnicza zmienia swoje funkcje w kolejnych latach dorastania. Dla nastolatka oznacza pomost między życiem pod nadzorem rodziców

a niezależną egzystencją dorosłego człowieka. Stanowi pole do nabywania różnorodnych umiejętności społecznych: współpracy, wzajemnej troski, lojalności, życzliwości. Ponadto pomaga przejść od przyjaźni do partnerskich związków społecznych. Głównym środowiskiem, w którym nawiązują się pierwsze przyjaźnie, jest szkoła, a rówieśnicy stają się ważną siłą kształtującą osobowość nastolatka.

Klika czy paczka tworzą podstawy bezpieczeństwa, niezbędne do ukształtowania unikatowej tożsamości młodego człowieka. Przyjaźnie w okresie późnej adolescencji stają się coraz bardziej intymne. Młodzi ludzie wyjawiają sobie sekrety, skryte przeżycia, są coraz bardziej w rozpoznawaniu wzajemnych uczuć. Istotną rolę zaczynają pełnić lojalność i zaufanie. Członkostwo w grupie rówieśniczej pozwala na realizację potrzeby przynależności, bycia ważnym, a także docenianym za swoje dokonania, talenty. Ponadto szczególnie atrakcyjni towarzyszo rówieśnicy stają się modelami do naśladowania.

dorosłej tożsamości płciowej, wyrażające się w doświadczaniu seksualności fizycznej, nabywaniu zachowań intymnych w relacji z osobą płci przeciwnej: flirtowaniu, specyficznej intymnej komunikacji z partnerem.

Struktura grup rówieśniczych

Klika: grupa składająca się z 6–8 przyjaciół, połączonych silnymi więziami uczuciowymi, charakteryzuje się wysokim poziomem solidarności grupowej, lojalności i intymności.

Paczka: większa i luźniej powiązana grupa przyjaciół, powstała z połączenia zazwyczaj kilku klik.

Na podstawie: Bee, 1998, s. 651–653.

4.3. Rola rodziny: wsparcie na drodze ku dorosłości

Rodzina stanowi naturalne środowisko rozwoju każdego człowieka. Wychowanie w rodzinie ma charakter nieformalny, na ogół nie odbywa się według ogólnie ustalonego programu. Rodzice przyjmują jednak zawsze jakiś styl wychowania swoich dzieci, wynikający z ich przyzwyczajień,

Najgłębsza zmiana, jaka dokonuje się w charakterze struktury grupy rówieśniczej w późnym etapie dorastania, to przejście od przyjaźni jednopłciowych do przyjaźni czy związków heteroseksualnych. Jest to przygotowanie do

tradycji, sytuacji losowej, wreszcie z tego, jakimi kompetencjami sami dysponują i jakie mają w swej pamięci doświadczenia ze swoimi rodzicami z okresu dzieciństwa i dorastania.

Rysunek 4. Struktura grup rówieśniczych w okresie dorastania.

Na podstawie: Bee, 1998.

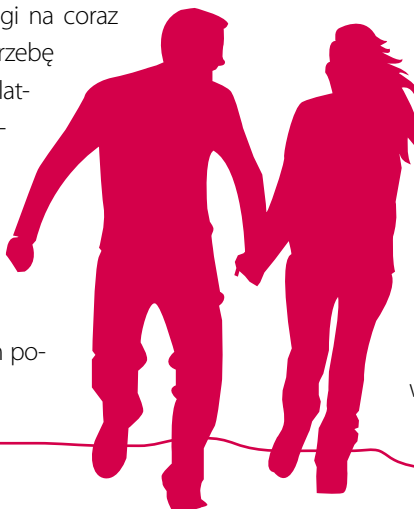
WARTO ZAPAMIĘTAĆ...

Typy zachowań rodziców w stosunku do dorastających dzieci

1. **Zbyt duże zaangażowanie** – może owocować, z jednej strony, agresją i zachowaniami buntowniczymi oraz oddalaniem się emocjonalnym od rodziców, a z drugiej – rosnącą biernością, podporządkowywaniem się, a nawet bezradnością w niektórych sytuacjach czy zrzucaniem swoich zadań i obowiązków na rodziców jeszcze po zakończeniu etapu dorastania i po podjęciu ról dorosłości.
2. **Zbyt małe zaangażowanie** – nieinteresowanie się problemami nastolatków, co może rodzić u nich poczucie osamotnienia i opuszczenia, a nawet niezaspokajanie ich podstawowych potrzeb.
3. **Optymalne zaangażowanie** – interesowanie się sprawami nastolatka, ale bez nadmiernego wkraczania na jego terytorium i bez nadmiernej kontroli.

Rodzina jako źródło wsparcia

Jedno z podstawowych zadań rodziców względem dorastających dzieci to dawanie adekwatnego i dojrzałego wsparcia w zależności od etapu, na którym znajduje się nastolatek. Ma to bezpośredni związek z formowaniem się tożsamości, której status wyznacza rolę rodziców najbardziej pożądaną w danym momencie rozwoju. Z uwagi na coraz silniejszą w miarę dorastania potrzebę samodzielności i autonomii nastolatków następuje w końcu psychiczne uniezależnienie się od rodziców. Przekształcanie się więzi emocjonalnych między rodzicami a dorastającymi dziećmi wymaga niekiedy znacznej modyfikacji ich dotychczasowych postaw rodzicielskich.

Najbardziej korzystne rozwojowo jest, co oczywiste, optymalne zaangażowanie rodziców w życie nastolatków, ponieważ sprzyja ich samodzielności w pokonywaniu codziennych trudności, bez poczucia winy, że sprawiają w ten sposób przykrość rodzicom. Dzięki takiej postawie rodziców możliwe staje się przejście od dziecięcej więzi, opartej na zależności od rodziców, do dojrzałej więzi, opartej na partnerstwie w relacjach z nimi.

Rodzina jako źródło wiedzy o świecie

Etap dorastania to czas, w którym młody człowiek intensywnie chłonie informacje i analizuje je, budując w ten sposób własną wizję otaczającego go

świata, by w następstwie skonfrontować ją z wizją osób dorosłych. W efekcie tych porównań młodzież uzupełnia i modyfikuje swoje wyobrażenia o rzeczywistości. Szczególną rolę w tym procesie pełni dom rodzinny oraz osoby, które nastolatek postrzega w kategoriach autorytetu moralnego, autorytetu w zakresie wiedzy czy autorytetu – mistrza w jakiejś dziedzinie. Dobrze, by to rodzice bądź dziadkowie byli choć po części takimi autorytetami.

Rodzina jako źródło pomocy w projektowaniu własnego życia

W kontekście zadań rozwojowych okresu dorastania warto zaakcentować rolę rodziców w procesie dokonywania ważnych wyborów edukacyjnych i zawodowych nastolatków. Rodzice są źródłem informacji dla dziecka o nim samym. Sprzyja temu wspólnie spędzany czas i obserwacja syna czy córki w różnych okolicznościach. Dzięki temu można wnioskować o pasjach i możliwościach młodych ludzi. Niezbędne są także rozmowy na temat zainteresowań i działań, które przynoszą zadowolenie. Rodzice powinni motywować do poszukiwania odpowiedzi na ważne pytania o przyszłość nastolatka, a także przekazywać wiedzę na temat różnych ścieżek kształcenia się i zawodów, odwołując się do własnych doświadczeń w tym zakresie.

4.4. Rola szkoły i społeczności sąsiedzkiej: edukacja obywatelska

Szkoła to, obok rodziny, jedno z podstawowych środowisk wychowawczych, źródło przeżyć i do-

znań, do których często wraca się pamięcią. Szkoła wychowuje w warunkach zinstytucjonalizowanych, które tworzą regulamin i program szkolny, czyli planowo i z udziałem odpowiednio przygotowanego zespołu nauczycieli. Szkoła jest też głównym organizatorem i koordynatorem działalności wychowawczej w danym regionie. Ponadto ma obowiązek pomagać rodzinom w wychowaniu, udzielając im pomocy bezpośrednio bądź też kierując do odpowiednich specjalistów.

Głównym celem działalności dydaktyczno-wychowawczej szkoły jest wielostronny rozwój uczniów, przygotowanie ich do funkcjonowania w społeczeństwie, wykonywania pracy zawodowej oraz aktywnego udziału w życiu kulturalnym. W tym kontekście zadanie nauczyciela

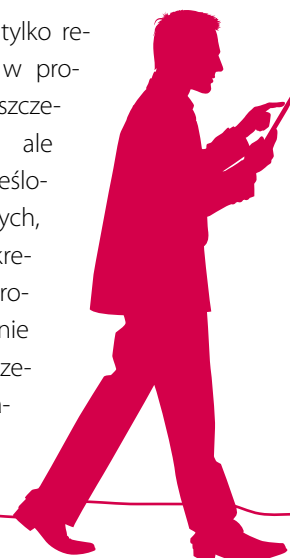
można zdefiniować jako przygotowanie ucznia do refleksyjnego wykorzystywania w praktyce zdobytych w szkole wiedzy i umiejętności.

Proces kształcenia to nie tylko realizacja treści zawartych w programach nauczania poszczególnych przedmiotów, ale także kształtowanie określonych umiejętności życiowych, takich jak: operatywność, kreatywność, skuteczne porozumiewanie się, rozumienie siebie i innych oraz przestrzeganie społecznie oczekiwanych standardów postępowania.

Działania formatywne

Czynności podejmowane przez nauczyciela, które umożliwiają rozpoznawanie własnych predyspozycji oraz wybór indywidualnej ścieżki rozwoju, a także wskazują możliwości zastosowania nabywanych kompetencji, skłaniają do refleksji nad ich znaczeniem i wartością.

Na podstawie: Kordziński, 2013, s. 84.

Wiele działań wychowawczych w odniesieniu do starszej młodzieży odbywa się w ramach edukacji obywatelskiej, w tym m.in. w dyskusjach na temat kondycji współczesnej demokracji, tak w Polsce, jak i w Europie. Edukacja tego typu to ważny element w dochodzeniu do społeczeństwa obywatelskiego, stąd jej obecność w szkolnictwie, zwłaszcza ponadgimnazjalnym.

Jednym z zadań rozwojowych późnego etapu dorastania jest przygotowanie młodego człowieka do roli obywatela. Podstawowa kompetencja obywatelska to świadome i odpowiedzialne angażowanie się w życie publiczne. Młodzież uczy się bycia obywatelem przede wszystkim w szkole, ale nie tylko.

Główną rolę w procesie edukacji szkolnej pełni przedmiot „wiedza o społeczeństwie”, który obejmuje treści z zakresu nauk społecznych i prawa. Przedmiot ten dostarcza uczniom wielu różnych okazji do konfrontowania wiedzy uzyskanej w szkole z ich osobistymi doświadczeniami, obrazem kreowanym przed media czy autorytety, np. rodziców, rówieśników, idoli. Stwarza to wiele, czasem bardzo trudnych sytuacji wychowawczych, zwłaszcza gdy wiedza zdobyta w jednym środowisku neguje obraz świata kreowany przez inne środowiska. Wychowanie obywatelskie realizowane jest także w ramach innych przedmiotów, bowiem obowiązkiem każdego nauczyciela jest

kształtowanie pożądanych postaw obywatelskich u uczniów. Z kolei edukacja pozaszkolna jest niezwykle istotna z uwagi na fakt uczestnictwa młodzieży w innych społecznościach niż szkolna, np. sąsiedzkich.

Wychowanie obywatelskie odbywa się jednak przede wszystkim w sposób naturalny, w obrębie społeczności lokalnej. Funkcjonowanie w grupie sąsiedzkiej daje możliwość kształtowania silnych więzi społecznych, które wynikają ze wspólnoty interesów czy potrzeb, z poczucia przywiązania do zamieszkiwanego obszaru. Teren to też określone instytucje użyteczności publicznej, jak: banki, szkoły, kościoły, domy

kultury, placówki ochrony zdrowia oraz różne organizacje pozarządowe i stowarzyszenia.

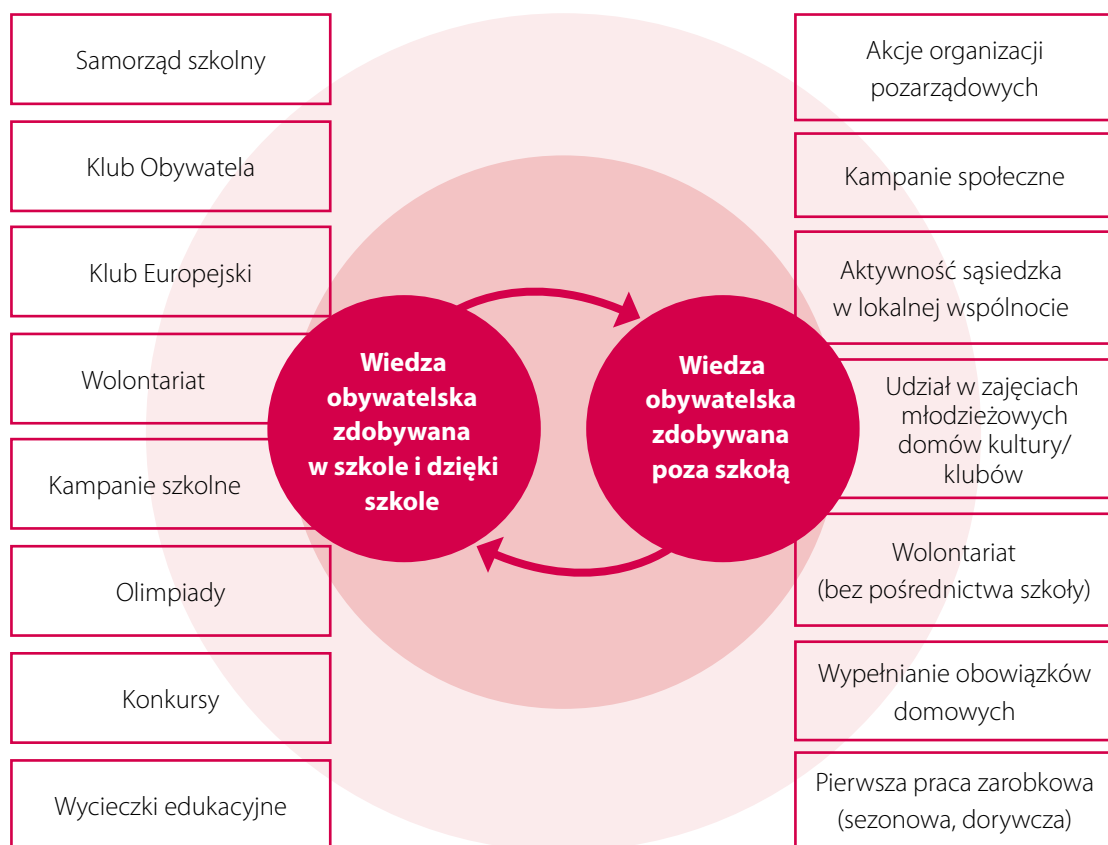
Udział w życiu społeczności lokalnej oznacza doświadczenie podobnych problemów i angażowanie się w ich rozwiązywanie, wzajemną pomoc, ale także liczne konflikty, np. plac zabaw dla małych dzieci czy miejsce odpoczynku dla seniorów na wolnym miejscu między blokami na osiedlu.

Połączenie edukacji szkolnej z pozalekcyjną i pozaszkolną w zakresie kształtowania postaw obywatelskich stwarza możliwość zdobycia wiedzy, kompetencji oraz umacniania postaw warunkujących sprawne funkcjonowanie w społeczeństwie. Na efekty edukacji obywatelskiej mają także wpływ wyjściowa wiedza uczniów, wynoszona z domu i zdobywana w szkole, oraz ich zaangażowanie emocjonalne.

Edukacja obywatelska

W znaczeniu szerokim to całokształt treści i zadań, których celem jest kształtowanie świadomości, umiejętności i postaw oraz przygotowanie społeczeństwa do zaangażowanego i odpowiedzialnego udziału w życiu publicznym; w znaczeniu węższym to przekazywanie i przyswajanie wiedzy o mechanizmach życia społecznego, panującym porządku prawnym i ustrojowym oraz formach udziału obywateli w życiu publicznym.

Na podstawie: Korzeniowski i Machałek, 2011, s. 14.

Rysunek 5. Formy działań poszerzających kompetencje obywatelskie nastolatka.

4.5. Rola mass mediów: szanse i zagrożenia

Mass media, głównie Internet, stały się nieodzowną częścią codzienności, zwłaszcza młodych ludzi. Z powodu możliwości, jakie oferuje przestrzeń cyfrowa, wydłuża się ilość czasu, jaką poświęca się na pobyt w świecie wirtualnym. Zadaniem szkoły jest więc przygotowanie młodzieży do odpowiedzialnego korzystania z mass mediów. Szczególnie istotne wydaje się kształtowanie świadomości zagrożeń, wynikających z niekontrolowanego użytkowania komputera, Internetu i innych nowych mediów, a także po-

moc w znalezieniu równowagi między światem rzeczywistym i wirtualnym.

Współcześnie Internet tworzy nową, swoistą przestrzeń społeczną, w której można realizować różne ludzkie potrzeby – od potrzeb elementarnych do potrzeb wyższego rzędu: afiliacji, uznania, samorealizacji. Wymaga to dużej czujności ze strony wychowawców, także rodziców, rozumianej jako pozostawanie w kontakcie z młodym człowiekiem, pokazywanie mu realnych – pozainternetowych – sposobów zaspokajania takich potrzeb jak: bezpieczeństwo i poczucie akceptacji w kontaktach z ludźmi, ekspresja twórcza, poczu-

Tabela 2**Cele wychowania i formy edukacji obywatelskiej**

Formy	Cele wychowania
Wiedza o społeczeństwie	<ul style="list-style-type: none"> kształtowanie postaw prospołecznych, etycznych kształtowanie krytycyzmu i jednocześnie tolerancji wobec różnych opinii i poglądów budowanie szacunku wobec wspólnego dobra, ojczyzny i symboli narodowych oraz symboli innych narodów, społeczności, grup etnicznych i religijnych rozwijanie postawy patriotycznej doskonalenie umiejętności rozwiązywania konfliktów w wyniku negocjacji i dochodzenia do konsensusu kształtowanie umiejętności podejmowania decyzji, dokonywania wyborów i ponoszenia ich konsekwencji, w tym tych dotyczących własnej przyszłości kształtowanie cnót obywatelskich rozwijanie zainteresowania zagadnieniami ekonomicznymi i politycznymi jako klucza do zrozumienia współczesnego świata praktyczne stosowanie procedur demokratycznych doskonalenie umiejętności samooceny oraz radzenia sobie w sytuacjach kryzysowych w życiu, także na rynku pracy
Zadania domowe	<ul style="list-style-type: none"> kształtowanie samodzielności, systematyczności i odpowiedzialności uczniów
Samorząd uczniowski	<ul style="list-style-type: none"> promowanie postaw obywatelskich oraz zasad demokracji kształtowanie poczucia odpowiedzialności za wspólne dobro kształtowanie aktywnej postawy wobec świata rozwój pasji, zainteresowań i talentów (sekcje, komisje tematyczne i zadaniowe)
Szkolne kluby: młodego obywatela, europejskie, wolontariusza	<ul style="list-style-type: none"> kształtowanie umiejętności społecznych uczniów przygotowanie do pełnienia różnych ról społecznych jako droga do osiągnięcia określonego statusu społecznego kształtowanie poczucia jedności europejskiej przygotowanie do życia i pracy w zjednoczonej Europie nauka konstruktywnego rozwiązywania problemów, tolerancji, wrażliwości na drugiego człowieka
Inicjatywy prospołeczne: programy, kampanie, akcje organizacji pozarządowych	<ul style="list-style-type: none"> kształtowanie postaw obywatelskich oraz propagowanie wartości demokratycznych kształtowanie postaw humanitarnych w ramach nowoczesnej kultury pomocy w społeczeństwie
Olimpiady i konkursy	<ul style="list-style-type: none"> kształtowanie postawy zainteresowania życiem społeczno-politycznym i kulturalnym kraju i świata
Wycieczki edukacyjne	<ul style="list-style-type: none"> wzbudzanie zainteresowania życiem własnego środowiska kształtowanie nawyku pożytecznego spędzania wolnego czasu ułatwienie wyboru przyszłego zawodu rozwój zamiłowań, pasji, hobby kształtowanie postawy szacunku dla pracy

Na podstawie: Korzeniowski i Machałek, 2011.

cie przynależności do grupy i poczucie wpływu na innych, poczucie „bycia kimś” w najbliższym otoczeniu.

Wpływ mediów na życie młodego człowieka można rozpatrywać z perspektywy zadań rozwojowych ważnych dla tego okresu. Szczególnie istotna wydaje się tutaj kwestia kształtowania tożsamości oraz kontaktów z innymi.

Nadużywanie komputera czy Internetu może prowadzić do uzależnienia, występującego pod kilkoma postaciami, takimi jak

np.: socjomania internetowa, erotomania internetowa, uzależnienie od komputera, uzależnienie od sieci, zależność od gier komputerowych.

Dużym problemem jest także cyberprzemoc, której konsekwencje w przypadku nastolatków wydają się szczególnie dotkliwe, a nawet tragiczne. Cyberprzemoc rodzi negatywne emocje, głęboką frustrację, poczucie bezradności,

a w skrajnych przypadkach może prowadzić do prób samobójczych.

Cyberprzemoc

Forma przemocy z użyciem nowych technologii, przyjmująca postać wyzywania, straszenia, poniżania kogoś w Internecie bądź przy pomocy telefonu komórkowego.

Na podstawie: <http://www.saferinternet.pl>

Tabela 3
Użytkowanie mass mediów: szanse i zagrożenia

Szanse	Zagrożenia	Zadania szkoły według podstawy programowej
Obszar I: Źródło informacji		
<ul style="list-style-type: none"> • łatwy i szybki dostęp do informacji oraz kultury (filmy, muzyka, sztuka) • szybka wymiana informacji • możliwość poszerzania własnych horyzontów 	<ul style="list-style-type: none"> • wiedza nierzetelna • powierzchowność i przypadkowość doboru dostępnych informacji • plagiaty i łamanie prawa autorskiego • bezrefleksyjne powielanie treści • nierozwijanie myślenia abstrakcyjnego, analitycznego i krytycznego oraz umiejętności związanych z przetwarzaniem informacji • wizualizacja przemocy (gry, filmy) nasilająca agresję, z uwagi na aktywizację treści o charakterze agresywnym • modelowanie agresji i wykształcenie wzorców zachowań ukierunkowanych na wyrządzenie krzywdy innym • obojętność wobec cudzego cierpienia 	<ul style="list-style-type: none"> • nauka analizowania, weryfikowania wiedzy pod kątem wiarygodności • kształtowanie nawyku oraz umiejętności korzystania z opracowań oferujących wiedzę profesjonalną • trening w myśleniu analitycznym, pogłębianie refleksji, rozwijanie zainteresowań • wykorzystywanie komputera oraz programów edukacyjnych do poszerzania wiedzy i umiejętności z różnych dziedzin oraz rozwijania zainteresowań • wyszukiwanie, gromadzenie, selekcjonowanie, przetwarzanie i wykorzystywanie informacji, korzystanie z różnych źródeł i sposobów zdobywania informacji; opracowywanie informacji za pomocą komputera • rozwiązywanie problemów i podejmowanie decyzji z wykorzystaniem komputera, z zastosowaniem podejścia algorytmicznego • nauka konstruktywnego spędzania wolnego czasu • kształtowanie zainteresowań i gustów kulturalnych

Szanse

- szybka wymiana informacji tekstowych, plików graficznych i multimedialnych
- szansa dla osób, które nie mają innych możliwości porozumiewania się
- nawiązywanie kontaktów społecznych pomimo odrzucenia w rzeczywistości

Zagrożenia

- ograniczenie przekazu treści obecnych w rozmowie bezpośredniej w kanale niewerbalnym (ton i siła głosu, mimika, pantomimika)
- ograniczenie lub wyparcie komunikacji realnej, pełnowymiarowej

Zadania szkoły według podstawy programowej

- nauka bezpiecznego posługiwania się komputerem, jego oprogramowaniem i korzystania z sieci komputerowej
- nauka komunikowania się za pomocą komputera i opanowanie technologii informacyjno-komunikacyjnych

Obszar II: Komunikacja

Obszar III: Tożsamość

- kompensacja – próba wyrównania braków osobistych (rzeczywistych bądź wyobrażonych)
- trening otwartości – dzielenie się swoimi poglądami, przeżyciami
- rozwijanie samoświadomości
- autokreacja na użytek znajomych – sposób na kontakty z otoczeniem, trening w świadomym kształtowaniu wizerunku siebie na użytek środowiska społecznego
- konfrontacja z opiniami na swój temat

- możliwość zranienia z uwagi na łatwy dostęp osób trzecich do osobistych treści
- tożsamość zastępcza – nierealny, kompensacyjny wizerunek internetowy, pilnie strzeżony, obawa przed weryfikacją
- pogłębianie izolacji od ludzi, kontakty wyłącznie za pośrednictwem Internetu

- kształtowanie umiejętności samooceny i autoprezentacji
- ocena zagrożeń i ograniczeń, docenienie społecznych aspektów rozwoju i zastosowań informatyki

Forma I: Portale społecznościowe, blogi

- trening umiejętności autoprezentacji
- trening w świadomym kształtowaniu wizerunku siebie na użytek środowiska społecznego
- trening otwartości – dzielenie się swoim życiem
- pośrednie kształtowanie samoświadomości, a przez to i tożsamości (wypracowanie umiejętności samoopisu)
- sposób doświadczania siebie i kontaktowania się ze światem

- wirtualny, często nierealny kompensacyjny wizerunek jako tożsamość zastępcza, alternatywna, odzwierciedlająca „ja idealne”
- izolacja od ludzi, Internet jako jedyna płaszczyzna nawiązywania kontaktów z innymi w obawie przed własną nieporadnością i krytyką ze strony rówieśników

- kształtowanie umiejętności autoprezentacji i samooceny
- ocena zagrożeń i ograniczeń, docenienie społecznych aspektów rozwoju i zastosowań informatyki

Szanse

- rozrywka, relaks
- płaszczyzna do rywalizacji

Zagrożenia

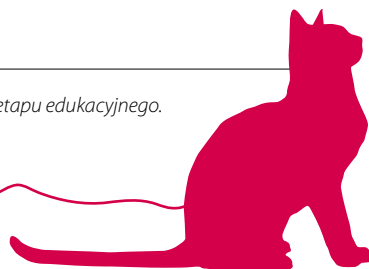
- agresja, uzależnienie
- ucieczka od rzeczywistości, zwłaszcza przy braku sukcesów w realnym świecie
- zacieranie granicy między fikcją a rzeczywistością – zakłócenie realistycznego myślenia, problem z przewidywaniem konsekwencji swoich realnych działań (szczególnie u młodszych nastolatków)
- przeniesienie ambicji ze świata realnego do wirtualnego
- problem z akceptacją swojej normalności w rzeczywistym świecie – błędne przekonanie o swoich zasobach i możliwościach powodem powstawania nierealnych oczekiwań
- stany lękowe, depresyjne
- zachowania autodestrukcyjne

Zadania szkoły według podstawy programowej

- nauka zarządzania czasem
- nauka konstruktywnego spędzania wolnego czasu
- kształtowanie zainteresowań
- uświadamianie sobie i innym zagrożeń wynikających z nadużywania gier komputerowych

Forma II: Gry komputerowe

Na podstawie: Badziukiewicz, 2010; *Podstawa programowa kształcenia ogólnego dla III i IV etapu edukacyjnego*.

Z BADAŃ...

Nadużywanie Internetu

- Najważniejsze wnioski z badania EU NET ADB: 1,3% polskich respondentów (1,2% dla próby europejskiej) przejawia objawy nadużywania Internetu, podczas gdy 12% (12,7% dla próby europejskiej) jest zagrożonych nadużywaniem. Łącznie 13,3% (13,9% dla próby europejskiej) dysfunkcyjnie używa Internetu.
- Odsetek osób korzystających z Internetu

w sposób dysfunkcyjny jest najwyższy w Hiszpanii, Rumunii oraz w Polsce, natomiast najniższy – w Niemczech i Islandii.

- Dysfunkcyjne korzystanie z Internetu częściej wykazują chłopcy, starsze nastolatki i te osoby, których rodzice mają wykształcenie podstawowe.
- Osoby dysfunkcyjnie korzystające z Internetu częściej cierpią na zaburzenia psychospołeczne.

Na podstawie: <http://www.saferinternet.pl>

CIEKAWOSTKA

Cyfrowi tubylcy

„Cyfrowi tubylcy” to określenie użyte w odniesieniu do dzisiejszej młodzieży przez autorów badania *Kompetencje cyfrowe młodzieży w Polsce*. Postawiono jednak obok niego znak zapytania. Po-

wszechnie uważa się, że skoro nastolatki tyle czasu spędzają przy komputerze, to świetnie posługują się Internetem, a wychowani w czasach analogowych dorośli mogą tylko pomarzyć o podobnej biegłości. W świetle przeprowadzonych badań okazuje się, że kwestia ta jest bardziej złożona.

Na podstawie: <http://www.uazleznieniabehawioralne.pl>

4.6. Główne problemy wychowawcze w okresie dorastania

Jednym z kluczowych elementów w wychowaniu nastolatka jest komunikacja, czyli sposób porozumiewania się z osobami z najbliższego otoczenia, zwłaszcza z rodzicami. Narastające konflikty w okresie dorastania to często efekt nieskutecznego porozumiewania się, na skutek wytworzenia się barier w komunikacji. Sprzyja temu zwiększona potrzeba samodzielności oraz kształtujący się system wartości młodych ludzi, nie zawsze zgodny z oczekiwaniami dorosłych. Znamienne dla tego okresu jest także popadanie przez młodzież w skrajności w dyskusjach na różne tematy. Wynika to ze wzrasta-

jącego krytycyzmu i postawy pryncypializmu, nierzadko wobec poglądów i zachowań ludzi z najbliższego otoczenia. Napięcia w relacjach nastolatków i rodziców najczęściej są przejściowe i naturalne.

Komunikacja to także podstawowe narzędzie w pracy nauczyciela, które pozwala mu w sposób kompetentny i świadomy realizować proces współdziałania rodziny i szkoły, istotny ze względu na rozpoznawanie i rozwiązywanie problemów wychowawczych, jakie może sprawić nastolatek tak w domu, jak i w szkole.

Indywidualny kontakt nauczyciela z rodzicem, a także kontakt dorosłych z młodzieżą przybie-

TROCHĘ TEORII...

Barriere komunikacyjne

Krystyna Balawajder wyróżnia trzy typy barier komunikacyjnych w kontaktach dorastających z dorosłymi. Są to:

1. Ocenianie: krytyka, obrażanie, orzekanie, chwalenie połączone z oceną, które powoduje narzucenie własnych wartości partnerowi interakcji.

2. Decydowanie za innych: rozkazywanie, groźenie, moralizowanie, uciążliwe wypytywanie, które pozbawia partnera rozmowy kontroli nad sytuacją, w jakiej się znajduje; ten typ zachowania komunikuje nastolatkom, że ich uczucia, potrzeby, wartości, problemy są nieważne i uzależnia ich od dorosłych.

3. Unikanie: uciekanie od problemów, lekceważenie zmartwień, odczuć, lęków drugiej osoby, co zniechęca do dalszej komunikacji.

Na podstawie: Balawajder, 1998.

ra najczęściej formę rozmowy, w której szczególnie pomocne wydają się takie umiejętności jak: budowanie atmosfery sprzyjającej nawiązywaniu porozumienia, umiejętne rozpoczynanie rozmowy, aktywne słuchanie, stawianie pytań, empatia czy asertywność.

Efektywna komunikacja wymaga przestrzegania kilku podstawowych zasad, tzw. „złotych reguł”. Stosowanie się do nich jest istotne ze względu na budowanie porozumienia między nauczycielami i rodzicami a młodzieżą, jak również między wychowawcami a domem rodzinnym nastolatka.

WARTO WIEDZIEĆ...

Złote reguły w komunikacji

-
1. **Ograniczenie komunikatów niewerbalnych na rzecz komunikatów słownych.**
  2. **Komunikatywność i poprawność językowa.**
  3. **Rzeczowość, zwięzłość, uwzględnianie zainteresowań słuchacza.**
  4. **Zaznaczanie źródeł, podkreślanie własnych poglądów, wyrażanie potrzeb i uczuć, jasne formułowanie próśb i odmowy.**
  5. **Otwartość, szczerność, bezpośredniość.**
  6. **Formułowanie komunikatów typu „ja” zamiast „ty”.**
  7. **Mówienie do określonej osoby, a nie – o niej.**
  8. **Asertywne wyrażanie i przyjmowanie krytyki, opinii, pretensji.**
  9. **Negocjowanie nastawione na współpracę.**
  10. **Ocenianie zachowań zamiast oceniania osoby.**
  11. **Podkreślanie pozytywnych aspektów relacji.**
  12. **Uważne słuchanie, podtrzymywanie rozmowy, okazywanie zrozumienia.**

Z BADAŃ...

Barier w relacjach rodziców z nastolatkami

- Najczęstszą barierą pojawiającą się w relacjach rodziców z ich dorastającymi dziećmi jest decydowanie za dziecko, typowe zwłaszcza dla matek w relacjach z 16–18-latkami.
- Bariera unikania jest obecna w kontaktach rodziców szczególnie z młodszymi nastolatkami.

Badania dowiodły istnienia barier komunikacyjnych w relacjach rodziców z ich dorastającymi

dziećmi, jednak w mniejszym stopniu niż się to powszechnie przypuszcza. Do najczęściej stosowanych barier komunikacyjnych należą: (1) osądzanie - krytykowanie, obrażanie, orzekanie, chwalenie połączone z oceną (służące manipulowaniu), uciekanie od cudzych problemów przez doradzanie, zmienianie tematu, logiczne argumentowanie czy pocieszanie oraz (2) decydowanie za innych – grożenie, moralizowanie, nadmierne (niewłaściwe) wypytywanie.

Na podstawie: Bolton, R. (1979). *People skills*. New York: Simon & Schuster.

Bunt młodzieńczy

Ważną rolę w kształtowaniu tożsamości indywidualnej pełni bunt młodzieńczy, czyli potrzeba i chęć przeciwstawiania się tym wszystkim stanom rzeczy, które są postrzegane przez nastolatka jako ograniczające, zagrażające lub sprzeczne z jego oczekiwaniami. Bunt młodzieńczy przyjmuje dwie formy: wewnętrzną i zewnętrzną. W rozwoju jednostki spełnia kilka ważnych funkcji: (1) ekspansywną, bo pozwala na osiągnięcie autonomii, (2) obroną, bo podtrzymuje spójność tożsamości i poczucie ciągłości w czasie, (3) kreatywną, bo pozwala na budowanie swojej odrębności, i wreszcie (4) odwetową, bo umożliwia wyrażanie niezadowolienia.

Zmiany hormonalne, szczególnie w pierwszej, wczesnej fazie dorastania, są powodem niestabilności emocjonalnej, która często podsyca napięcia w relacjach dorastający–dorośli. Rodzicom, a także innym dorosłym towarzyszom liczne dylematy, np.: jak w sposób bezpieczny dla nastolatka przejść czas przemian oraz jak nie naruszać jego suwerenności, by jednocześnie nie stracić poczucia kontroli nad nim.

Wagary

Opuszczanie lekcji przez uczniów może być postrzegane w kategoriach problemu wychowawczego w zależności od skali tego zjawiska. Wagary można podzielić przynajmniej na dwie kategorie: indywidualne i grupowe. Opuszczanie lekcji przez pojedynczych uczniów może dotyczyć sytuacji, gdy nastolatek w ogóle rzadko bywa w szkole lub wybiera sobie przedmioty, na które uczęszcza. Wagary grupowe to najczęściej okazjonalne opuszczanie lekcji np. z tytułu pierwszego dnia wiosny czy ucieczki z ostatnich lekcji.

Powody nieusprawiedliwionych nieobecności w szkole mogą być różne:

1. uczeń nie odnalazł swojego miejsca w szkole i odczuwa brak zainteresowania ze strony rówieśników i (lub) nauczycieli
2. uczeń obawia się jakiegoś przedmiotu, nie radzi sobie z nim z powodu niższych niż u innych możliwości intelektualnych bądź z powodu zaległości, powstałych na skutek choroby czy zmiany szkoły albo braku odpowiedniej pomocy wcześniej
3. niewłaściwie ułożony plan zajęć, zbyt obciążający ucznia

4. brak przygotowania do lekcji
5. „urlop naukowy”, czyli zyskanie dodatkowego czasu na przygotowanie się do ważnego sprawdzianu
6. manifestacja problemu czy konfliktu klasowego.

W sytuacji nagminnego opuszczania zajęć przez uczniów konieczna staje się interwencja nauczycieli i rodziców, nierzadko przy wsparciu szkolnych lub pozaszkolnych specjalistów – pedagoga czy psychologa. W zależności od powodu nieobecności interwencja może polegać na: uświadomieniu rodzicom kłopotów ucznia, zaproponowaniu mu udziału w zajęciach wyrównawczych, współpracy z pedagogiem lub psychologiem szkolnym w celu wypracowania konstruktywnych sposobów radzenia sobie w trudnych sytuacjach, pracy nad poczuciem obowiązku, rozwijania umiejętności systematycznej pracy.

Eksperymentowanie

Eksperymenty często przybierają postać zachowań ryzykownych, które w okresie dorastania służą realizacji ważnych celów społecznych i osobistych. Wśród najczęściej podejmowanych wymienia się: palenie tytoniu, picie alkoholu, wczesne współżycie płciowe, agresję i konflikty z prawem, autoagresję, wagary, ucieczki z domu, stosowanie szkodliwych dla zdrowia diet, aby zwiększyć atrakcyjność fizyczną.

Eksperymentowanie w okresie adolescencji jest wpisane w proces formowania się tożsamości przez nastolatków. Przyzwolenie na popełnianie błędów jest częścią procesu wychowania. Interwencja dorosłych staje się jednak niezbędna, gdy zachowania ryzykowne i autodestrukcyjne podejmowane są na dłuższą metę jako swoiste strategie zaradcze.

TROCHĘ TEORII...

Kompetencje emocjonalne rozwijane w okresie dorastania

Wśród kompetencji emocjonalnych rozwijanych z pomocą dorosłych w okresie dorastania wymienić należy:

1. regulowanie intensywności emocji
2. dostosowywanie środków wyrazu do szybko zmieniających się emocji
3. samodzielne wyciszanie się
4. zrozumienie konsekwencji społecznych związanych z otwartym wyrażaniem emocji lub

z ich ukrywaniem

5. wykorzystywanie myślenia symbolicznego do przekształcania emocji negatywnych w mniej awersyjne
6. odróżnianie uczuć od faktów, które je powodują
7. podtrzymywanie związków z innymi ludźmi mimo silnych emocji negatywnych
8. opanowywanie szerokiej gamy umiejętności doświadczania i wyrażania empatii
9. wykorzystywanie umiejętności poznawczych do lepszego rozumienia natury i źródeł emocji.

Na podstawie: Rosenbaum i Lewis, 2004.

Z BADAŃ...

Dorastanie w percepcji rodziców

Prawie trzy czwarte ankietowanych rodziców przyznało, że okres dorastania często bywa trud-

ny nie tylko dla nastolatków, ale również dla nich samych. Jest to związane z narastającym lękiem o bezpieczeństwo dzieci, pojawiającym się na skutek stopniowej utraty kontroli nad nimi.

Na podstawie: Gecas i Steff, 1990.

Używki

Można wymienić wiele powodów, dla których młodzież sięga po używki: przyjemne wrażenia, zabawa, poprawa nastroju, poczucie osamotnienia i bycia nieszczęśliwym, nuda, ciekawość nowych doświadczeń, chęć zaimponowania rówieśnikom, bunt, nieśmiałość.

Seksualność nastolatków

Główny problem związany z inicjacją seksualną w okresie dorastania to przepaść między dojrzewaniem płciowym a psychicznym i społecznym. Podkreśla to wagę profesjonalnej edukacji seksualnej, która może zmniejszyć ryzyko przedwczesnej inicjacji seksualnej, wczesnego rodzicielstwa czy podejmowania niebezpiecznych dla zdrowia praktyk seksualnych.

Agresja i konflikty z prawem

Mechanizm zachowań przestępczych najczęściej uruchamia splot działań różnych czynników biologicznych, psychologicznych oraz środowiskowych. Wśród czynników związanych ze środowiskiem rodzinnym wymienić należy: rozbitcie rodziny, brak miłości i troski rodzicielskiej, nadmierną dyscyplinę, zaniedbanie, alkoholizm, antyspołeczną postawę rodziców.

Nie bez znaczenia są także zachowania związane ze szkolnym funkcjonowaniem młodzieży: wagar, porzucenie nauki, zachowania agresywne, picie alkoholu, obniżona samoocena, braki w umiejętnościach planowania i samokontroli. Przemoc może pojawić się także na terenie szkoły, w postaci prześladowania, zastraszania, wyłudzenia pieniędzy czy bójek.

Z BADAŃ...

Używki w szkole

W 2008 roku znacząco zwiększyła się liczba szkół, na terenie których w ogóle nie zdarzało się zażywanie narkotyków przez uczniów (z 36% w 2003 roku do 57% w 2008) oraz picie alkoholu (z 26% w 2003 roku do 41% w 2008). Zarazem zmniejszy-

ła się liczba szkół, w których palenie papierosów przez uczniów zdarzało się bardzo często (z 66% w 2003 roku do 53% w 2008). W 2010 roku zażywanie substancji psychoaktywnych w szkołach utrzymało się na poziomie z 2008 roku (12% badanych udzieliło odpowiedzi „bardzo często” lub „często”).

Na podstawie: CBOS, 2011.

Z BADAŃ...

Edukacja seksualna młodzieży

Przeciętny wiek inicjacji seksualnej wynosi w Polsce 18,8 lat w przypadku kobiet i 18,7 lat w przypadku mężczyzn, ale różnica między generacjami sięga 3 lat. Oznacza to, że reprezentanci najmłodszego pokolenia w tak ważny obszar doświadczeń

życiowych wchodzą społecznie i emocjonalnie niedojrzali. Niemniej w porównaniu z innymi krajami polskie dziewczęta i chłopcy i tak są mniej seksualnie doświadczeni. Podczas gdy w Polsce doświadczenie inicjacji seksualnej ma co dziesiąta dziewczyna i co piąty chłopak, w Anglii jest to co trzecia dziewczyna i co drugi chłopak.

Na podstawie: Szafranec i in., 2011.

Zaburzenia odżywiania

Wiele ryzykownych zachowań podejmowanych w okresie adolescencji dotyczy ciała. Zmiany zachodzące na skutek dojrzewania mogą, z jednej strony, być przyczyną złego samopoczucia, z drugiej zaś – istotnie wpływają na wygląd zewnętrzny.

Docho- dzą do tego wzorce piękna kreowane przez media. Z tego też powodu młodzież silnie koncentruje się na swoim ciele, często nie akceptując własnego wizerunku. Jednym ze sposobów poprawy atrakcyjności jest stosowanie niebezpiecznych dla zdrowia diet. Stąd wielka waga edukacji ku zdrowiu w szkole i poza nią.

Z BADAŃ...

Przemoc w szkole

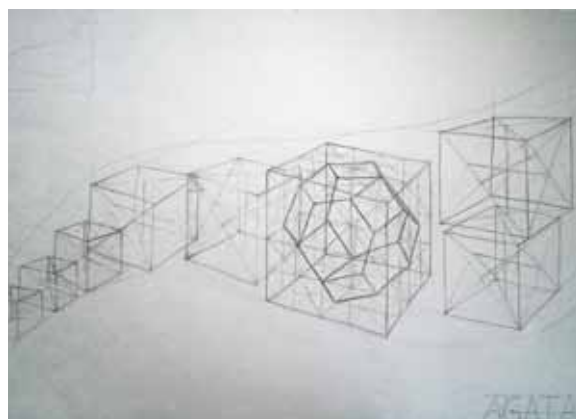
Według badań CBOS od 2008 roku obserwuje się systematyczne zmniejszanie się skali przemocy w szkole. W latach 2003–2008 najpowszechniejszą

formą były kradzieże. W 2010 roku częściej dochodziło do przemocy fizycznej między uczniami niż do kradzieży. Mimo iż wyniki nie napawają optymizmem, sytuacja znacznie poprawiła się w porównaniu z rokiem 1998.

Na podstawie: CBOS, 2011.

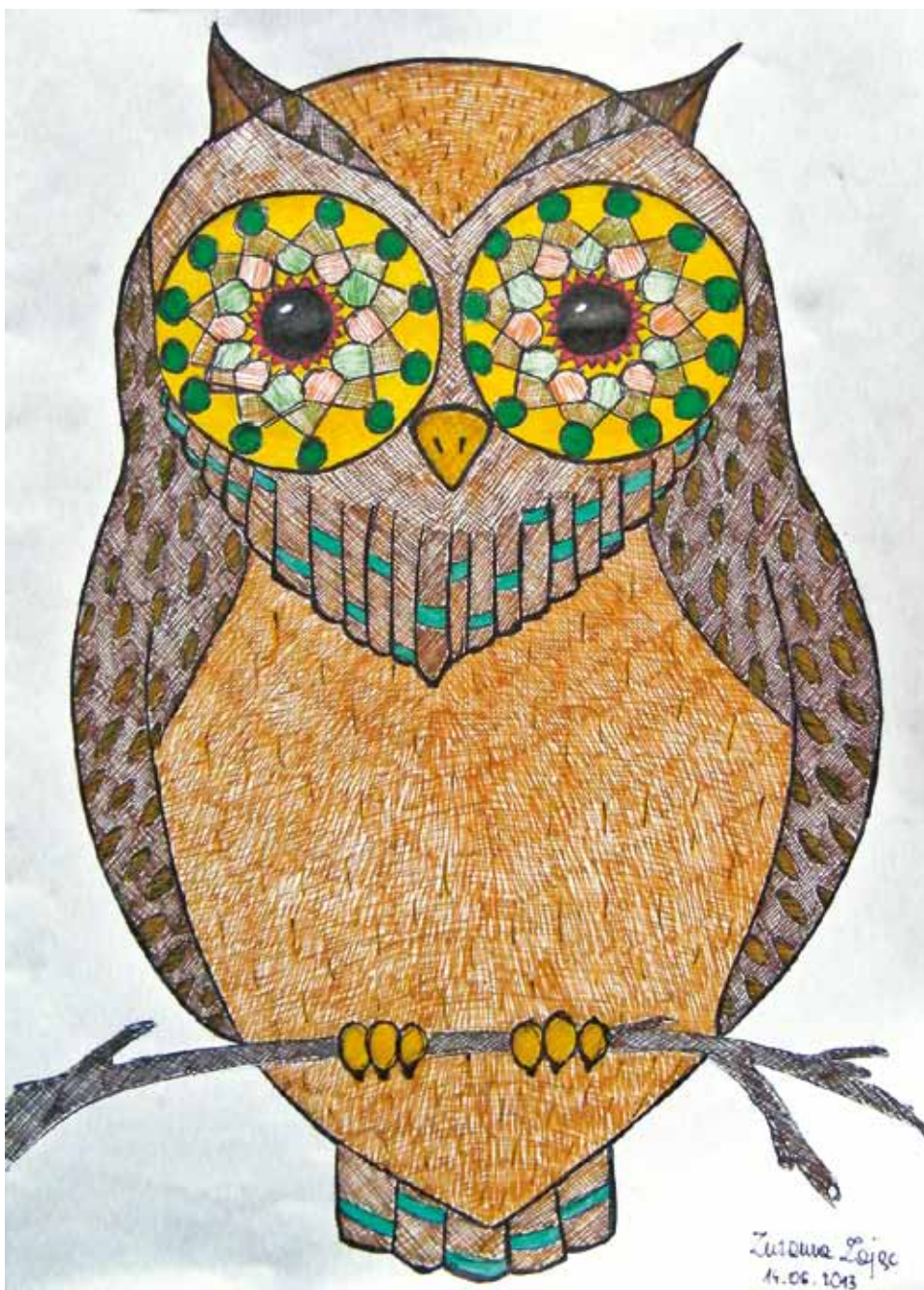
NAJWAŻNIEJSZE...

1. Grupa rówieśnicza w późnym etapie dorastania, czyli w wieku 14/15–19/20 lat, stanowi pomost między życiem pod nadzorem rodziców a niezależną egzystencją młodego, ale dorosłego człowieka.
2. Dzięki zmianom w zakresie struktury grupy rówieśniczej młodzież przygotowuje się do podjęcia nowych ról związanych z płcią i osiągnięcia dojrzałej tożsamości płciowej.
3. Zadaniem rodziców na tym etapie dorastania jest udzielanie adekwatnego wsparcia, ukazywanie różnych źródeł wiedzy o świecie, a nie tylko jej przekaz, oraz pomoc w coraz bardziej samodzielnym projektowaniu własnego życia.
4. Uczestnictwo w społeczności szkolnej czy lokalnej przygotowuje młodzież do funkcjonowania w społeczeństwie i pracy zawodowej oraz do aktywnego udziału w życiu gospodarczym i kulturalnym. Ważną rolę w tym procesie pełni edukacja obywatelska, realizowana w czasie lekcyjnym, pozalekcyjnym i – co najważniejsze – pozaszkolnym.
5. Zadaniem szkoły jest przygotowanie młodzieży do odpowiedzialnego korzystania z mass mediów.
6. Istotną rolę w wychowaniu pełni proces komunikacji.
7. Eksperymentowanie przez młodzież stanowi część procesu rozwoju. Interwencja dorosłych staje się konieczna, gdy zachowania ryzykowne przybierają postać strategii zaradczych.

Agata Starzec, 16 lat, BRYŁY

Zuzanna, 16 lat, SOWA

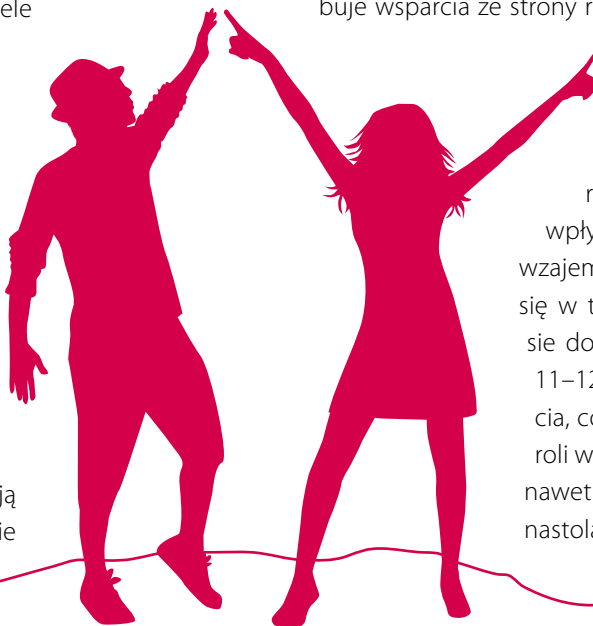
Zakończenie

Specyfika naszych czasów, zdominowanych przez zmienność i niepewność, determinuje rolę i zadania współczesnych nauczycieli-wychowawców, a także rodziców. Na późny etap dorastania przypada ostatni okres szkolnego życia. Do szkół ponadgimnazjalnych przychodzą młodzi ludzie, częściowo już ukształtowani osobowościowo i światopoglądowo. W tym czasie osiągnęli pełnoletniość i nabywają praw ludzi dorosłych.

Szkoła z zasady jest miejscem szczególnie intensywnych działań na rzecz młodzieży: uczy odpowiedzialności za własne życie, rozwija w zakresie funkcjonowania społecznego i interpersonalnego, pomaga w kształtowaniu poczucia tożsamości nastolatka. Ważną kwestią jest klimat szkolnej społeczności, stanowiący podstawę do realizacji tych zadań. Tworzą go wychowawcy i nauczyciele we współpracy z rodzicami.

Warto podkreślić, że cele wychowania na etapie szkoły ponadgimnazjalnej muszą być zrealizowane w stosunkowo krótkim czasie, co nie pozostaje bez wpływu na komfort i jakość pracy nauczycieli-wychowawców, a przede wszystkim młodzieży. Presja bycia kimś, w połączeniu z presją czasu i doskonałości, nie

sprzyja przemyślanym decyzjom i bywa powodem życia pod dyktando innych – dorosłych czy mediów. Ponadto wybory dotyczące własnej przyszłości w zmiennym otoczeniu mogą wydawać się ryzykowne.

Z tego powodu tak ważna jest obecność dorosłych w życiu młodych ludzi – ich wiedza, umiejętności i postawy mogą pomóc nastolatkom w trudnej drodze do dorosłości. Zrozumienie motywów postępowania nastolatków jest niezbędne, by móc efektywnie realizować proces wychowawczy, respektując zasadę podmiotowości jednostki oraz wspierając ją w dążeniu do samorealizacji. Wiedza na temat wychowania jest konieczna w pracy każdego nauczyciela, nie tylko wychowawcy klasy. Przygotowanie do pełnienia roli dydaktycznej i wypełniania programów kształcenia nie wystarczy, by stworzyć młodzieży optymalne warunki do realizacji ważnych rozwojowo potrzeb.

Warto zaznaczyć, że młodzież ponadgimnazjalna, mimo iż często już pełnoletnia, nadal potrzebuje wsparcia ze strony rodziców i nauczycieli,

adekwatnego do aktualnego etapu rozwoju. Wiąż między dorosłymi a młodzieżą, wpływająca na charakter wzajemnych relacji, zmienia się w toku rozwoju w okresie dorastania, czyli między 11–12 a 19–20 rokiem życia, co wcale nie umniejsza roli wychowawców w życiu nawet już prawie dorosłych nastolatków.

Warto przeczytać...

1. Bakiera, A. (2012). O nastolatkach chorych na cukrzycę. *Remedium*, 7–8, 44–45.
2. Bąkowska, K. i Rękosiewicz, M. (2012). Kulturowa tożsamość osób z niepełnosprawnością intelektualną. *Remedium*, 7–8, 42–43.
3. Bujna, K. i Kołacka, M. (2014). Formowanie tożsamości nastolatków z ADHD. *Remedium*, 1, 14–16.
4. Honore, C. (2011). *Pod presją. Dajmy dzieciom święty spokój*. Warszawa: Wydawnictwo Drzewo Babel.
5. Łuczak, A., Mańczak, B. A. i Surdyk, A. (2011). Tożsamość w sieci – w sieci tożsamości. *Remedium*, 10, 26–27.
6. Molińska, M. (2013). Ta dzisiejsza młodzież wstydu nie ma. *Dyrektor Szkoły*, 11, 50–52.
7. Rękosiewicz, M. (2011). Droga do dorosłości – rola nauczyciela. *Remedium*, 11, 24–25.
8. Rękosiewicz, M. (2011). Droga do samodzielności – rola rodziców. *Remedium*, 10, 24–25.
9. Rękosiewicz, M. (2011). „Kim jestem?” Tożsamość nastolatków z niepełnosprawnością intelektualną. *Remedium*, 4, 6–7.
10. Wójcik, S. (2011). Trudna droga kształtowania się tożsamości a rola dziadków. *Remedium*, 5, 22–23.

Korzystano z...

1. Badziukiewicz, B. (2010). *Nastolatek w szkole*. Wrocław: Wydawnictwo Presshouse.
2. Balawajder, K. (1998). *Komunikacja, konflikty, negocjacje w organizacji*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
3. Bandura, A. (2007). *Teoria społecznego uczenia się*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
4. Bee, H. (1998). *Psychologia rozwoju człowieka*. Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka.
5. Brzezińska, A. (2007). *Spoleczna psychologia rozwoju*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
6. Brzezińska, A. (red.). (2013). *Psychologiczne portrety człowieka. Praktyczna psychologia rozwojowa*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
7. Brzezińska, A., Appelt, K. i Wojciechowska, J. (red.). (2002). *Szanse i zagrożenia rozwoju w okresie dorosłości*. Poznań: Wydawnictwo Fundacji Humaniora.
8. CBOS (2011). *Młodzież 2010. Opinie i Diagnozy*, 19, Warszawa.
9. Czerwińska-Jasiewicz, M. (2005). *Rozwój psychiczny młodzieży a jej koncepcje dotyczące własnego życia*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN.
10. Filek, J. (1984). Pseudowychowanie. *Studia Filozoficzne*, 10, 165–178.
11. Gurba, E. (2006). Relacje rodzice–dorastające dzieci w ocenie rodziców i ich dorastających dzieci. *Psychologia Rozwojowa*, 1(11), 81–90.
12. Górniewicz, J. i Rubacha, K. (1997). *Samorealizacja a uzdolnienia twórcze młodzieży*. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
13. Gurycka, A. (1997a). *Błąd w wychowaniu*. Warszawa: Centralny Ośrodek Doskonalenia Nauczycieli.
14. Gurycka, A. (1997b). *O sztuce wychowania*. Warszawa: Centralny Ośrodek Doskonalenia Nauczycieli.
15. Gutek, A. (2014). Projekt dziecko. *Zwierciadło*, 6.
16. Gwis, G. i Kaczyńska, K. *Wybór zawodu a samorealizacja młodzieży*. Zaczerpnięte 15 maja 2014. Strona internetowa: <http://www.sdsiz.pl>

Korzystano z...

17. Janke, A. W. (1998). Uwarunkowania działalności opiekuńczo-wychowawczej w rodzinie. *Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze*, 1, 26–30.
18. Kacprzak, L. i Pająk, K. (2006). *Spółczesność obywatelskie. Interdyscyplinarny wymiar problemu*. Piła: Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej.
19. Kordziński, J. (2013). *Nauczyciel, trener, coach*. Warszawa: Wydawnictwo Wolters Kluwer Polska SA.
20. Korzeniowski, J. i Machalek, M. (2011). *Edukacja obywatelska w szkole. Teoria i praktyka*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
21. Kuźnik, M. (2002). Projektowanie własnego życia jako forma działalności u progu dorosłości. W: A. Brzezińska, K. Appelt i J. Wojciechowska (red.), *Szanse i zagrożenia rozwoju w okresie dorosłości* (s. 137–160). Poznań: Wydawnictwo Fundacji Humaniora.
22. Macander, D. (2013). *E-poradnik profilaktyki uzależnień w szkole*. Warszawa: Ośrodek Rozwoju Edukacji.
23. Materne, J. (1982). Próba zarysowania układu podstawowych właściwości wychowania jako zjawiska społecznego. *Socjologia Wychowania*, 135(4), 149–169.
24. Mielimąka, S. (2001). Bariery w porozumiewaniu się rodziców z ich dorastającymi dziećmi. W: R. Kwiecińska i M. J. Szymański (red.), *Młodzież a dorośli. Napięcia między socjalizacją a wychowaniem* (s. 233–243). Kraków: Instytut Nauk o Wychowaniu Akademii Pedagogicznej.
25. Oleszkowicz, A. i Senejko, A. (2013). *Psychologia dorastania: zmiany rozwojowe w dobie globalizacji*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
26. Pietrasiński, Z. (1977). *Kierowanie własnym rozwojem*. Warszawa: Wydawnictwo Iskry.
27. Pohl, F. (1987). *Getaway. Brama do gwiazd*. Warszawa: Wydawnictwo Alfa.
28. Reber, A. S. i Reber, E. S. (2005). *Słownik psychologii*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
29. Sitarczyk, M. (1995). Transmisja międzypokoleniowa postaw rodzicielskich. W: Z. B. Gaś (red.), *Psychologia wychowawcza stosowana. Wybrane zagadnienia* (s. 117–129). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
30. Szafraniec, K. i in. (2011). Raport: *Młodzi 2011*. Warszawa: Kancelaria Prezesa Rady Ministrów. Strona internetowa: http://www.obserwatoriumkultury.pl/files/study/raport_modzi_2011_copy2.pdf
31. Sztompka, P. (2005). *Socjologia. Analiza społeczeństwa*. Kraków: Wydawnictwo Znak.
32. Szymańska, J. (2002). *Programy profilaktyczne. Podstawy profesjonalnej psychoprofilaktyki*. Warszawa: Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej.
33. Śliwerski, B. (2001). *Program wychowawczy szkoły*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
34. Trempała, J. (red.). (2011). *Psychologia rozwoju człowieka*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
35. Trempała, J. i Harwas-Napierała, B. (red.). (2002). *Psychologia rozwoju człowieka. Charakterystyka okresów życia człowieka*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
36. Wojciechowska, L. (2003). *Spostrzeganie zjawisk świata społecznego przez dzieci, młodzież i młodych dorosłych*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
37. Wójcik, M. (2004). Optymalny dorosły. *Remedium*, 7–8, 10–13.
38. Wróbel, T. (1997). Relacje między przełożonym a podwładnym. *Wszystko dla Szkoły*, 6, 3–4.
39. Wygotski, L. S. (1995). Kryzys siódmego roku życia. W: A. Brzezińska, T. Czub, G. Lutomski i B. Smykowski (red.), *Dziecko w zabawie i świecie języka* (s. 54–67). Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka.
40. Zaleski, Z. (1991). *Psychologia zachowań celowych*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Niezbędnik Dobrego Nauczyciela

Redakcja: prof. dr hab. Anna Izabela Brzezińska

Seria I. Rozwój w okresie dzieciństwa i dorastania

Recenzent: prof. dr hab. Barbara Bokus, Wydział Psychologii Uniwersytetu Warszawskiego

Rozwój dziecka. Wczesne dzieciństwo	dr Magdalena Czub
Rozwój dziecka. Wiek przedszkolny	dr Joanna Matejczuk
Rozwój dziecka. Wczesny wiek szkolny	mgr Anna Kamza
Rozwój dziecka. Środkowy wiek szkolny	mgr Małgorzata Rękosiewicz mgr Paweł Jankowski
Rozwój nastolatka. Wczesna faza dorastania	dr Konrad Piotrowski dr Beata Ziółkowska dr Julita Wojciechowska
Rozwój nastolatka. Późna faza dorastania	dr Konrad Piotrowski dr Julita Wojciechowska dr Beata Ziółkowska

Seria II. Opieka i wychowanie w okresie dzieciństwa i dorastania

Recenzent: prof. dr hab. Maria Ledzińska, Wydział Psychologii Uniwersytetu Warszawskiego

Opieka i wychowanie. Wczesne dzieciństwo	dr Karolina Appelt mgr Monika Mielcarek
Opieka i wychowanie. Wiek przedszkolny	dr Joanna Matejczuk
Opieka i wychowanie. Wczesny wiek szkolny	dr Sławomir Jabłoński mgr Aleksandra Ratajczyk
Opieka i wychowanie. Środkowy wiek szkolny	prof. dr hab. Ewa Filipiak dr Ewa Lemańska-Lewandowska
Opieka i wychowanie. Wczesna faza dorastania	prof. dr hab. Ewa Filipiak dr Ewa Lemańska-Lewandowska
Opieka i wychowanie. Późna faza dorastania	prof. dr hab. Ewa Filipiak dr Małgorzata Wiśniewska

---

Seria III. Edukacja w okresie dzieciństwa i dorastania

Recenzent: prof. dr hab. Zbigniew Kwieciński, Wydział Nauk Pedagogicznych
Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

Wczesna edukacja dziecka	mgr Aleksandra Kram mgr Monika Mielcarek
Edukacja przedszkolna	mgr Marta Molińska mgr Aleksandra Ratajczyk
Edukacja wczesnoszkolna	dr Barbara Murawska
Edukacja szkolna. Środkowy wiek szkolny	prof. dr hab. Ewa Filipiak mgr Joanna Szymczak
Edukacja szkolna i pozaszkolna. Wczesna faza dorastania	prof. dr hab. Ewa Filipiak mgr Adam Mroczkowski
Edukacja szkolna i pozaszkolna. Późna faza dorastania	prof. dr hab. Ewa Filipiak mgr Goretta Siadak

Seria IV. Monitorowanie rozwoju w okresie dzieciństwa i dorastania

Recenzent: prof. dr hab. Stanisław Kowalik, Akademia Wychowania Fizycznego
im. Eugeniusza Piaseckiego w Poznaniu

Rozpoznanie zasobów dziecka i środowiska rozwoju. Wczesne dzieciństwo	mgr Monika Mielcarek mgr Aleksandra Ratajczyk
Rozpoznanie zasobów dziecka i środowiska rozwoju. Wiek przedszkolny	mgr Aleksandra Ratajczyk mgr Monika Mielcarek
Rozpoznanie zasobów dziecka i środowiska rozwoju. Wczesny wiek szkolny	mgr Małgorzata Rękosiewicz mgr Aleksandra Kram
Rozpoznanie zasobów dziecka i środowiska rozwoju. Środkowy wiek szkolny	mgr Małgorzata Rękosiewicz mgr Marta Molińska
Rozpoznanie zasobów nastolatka i środowiska rozwoju. Wczesna faza dorastania	mgr Aleksandra Kram mgr Marta Molińska
Rozpoznanie zasobów nastolatka i środowiska rozwoju. Późna faza dorastania	mgr Marta Molińska mgr Aleksandra Kram

notatki

Niezbędnik Dobrego Nauczyciela – seria II.

Opieka i wychowanie w okresie dzieciństwa i dorastania

Tom	4	5	6
Faza rozwoju	Środkowy wiek szkolny	Wczesna faza dorastania	Późna faza dorastania
Wiek w latach	8/9–11/12	11/12–14/15	14/15–19/20
Miejsce	Dom/szkoła podstawowa kl. IV–VI/środowisko pozaszkolne	Gimnazjum/środowisko pozadomowe i pozaszkolne/dom	Środowisko pozaszkolne/szkoła ponadgimnazjalna/dom
Obszary zadań / wyzwań rozwojowych	<ul style="list-style-type: none"> doskonalenie się myślenia, początki myślenia formalnego rozwijanie się pojęć naturalnych i naukowych (efekt nauki szkolnej) rozwijanie się kontroli nad emocjami opanowywanie społecznej roli związanej z płcią osiąganie nowych i bardziej dojrzałych związków z rówieśnikami obojga płci uczestniczenie w różnych rolach w grupach rówieśniczych 	<ul style="list-style-type: none"> dojrzewanie fizyczne, skok pokwitaniowy akceptowanie swej zmienionej fizyczności osiąganie emocjonalnej niezależności od rodziców i innych dorosłych wzrost kontroli nad emocjami rozwijanie się sprawności intelektualnych i pojęć powiększanie się pól eksploracji i wzrost częstości zachowań ryzykownych przyswajanie zbioru wartości oraz systemu etycznego jako przewodnika dla zachowania 	<ul style="list-style-type: none"> indywidualizowanie się relacji z rówieśnikami powstawanie głębokich, względnie trwałych przyjaźni autonomia w stosunku do rodziców i innych dorosłych (także nauczycieli) początki moralności postkonwencjonalnej tożsamość dotycząca roli seksualnej krystalizowanie się tożsamości osobistej wybór i przygotowywanie się do zawodu/zajęcia podstawy tożsamości zawodowej
Obszary opieki i wychowania	<ul style="list-style-type: none"> odnalezienie swojego miejsca w grupie rówieśniczej i poczucie bycia w niej akceptowanym pozwala dziecku budować pozytywny wizerunek siebie w oczach swoich i innych nieodzowne jest wsparcie rodziców i wychowawców, którzy uznają wzrastającą autonomię myślenia i działania dziecka widoczną w poszerzaniu pola kontaktów z rówieśnikami w sytuacjach pozaszkolnych w sytuacjach trudnych nadal konieczne jest zapewnianie dziecku poczucia bezpieczeństwa przez dorosłych 	<ul style="list-style-type: none"> definitywny koniec okresu dzieciństwa to przedpole dla rodzącej się dojrzałości i odpowiedzialności za swe postępowanie nastolatek podejmuje próby sprawdzenia się w nowych rolach, często ryzykowne potrzebuje wsparcia dorosłych gotowych stawić czoła jego wybuchom gniewu, obrażaniu się, bezkrytycznemu zauroczeniu i brakowi dystansu do własnych decyzji wzmacnia się autonomia w stosunku do rodziców i nauczycieli oraz ugruntowuje tożsamość grupowa 	<ul style="list-style-type: none"> w późnej fazie dorastania, u progu dorosłości następuje przejście od tożsamości grupowej do indywidualnej młodzież przygotowuje się do podjęcia i pełnienia nowych ról społecznych, zaczyna tworzyć projekt własnego życia ważną rolę pełnią relacje z nowymi – pozadomowymi i pozaszkolnymi – dorosłymi oraz rówieśnikami tworzą oni odmienną od dotychczasowej przestrzeń dla całkowicie samodzielnego zaspokajania potrzeb rozwojowych tego etapu życia
Priorytet	wychowanie	wychowanie/ samowychowanie	samowychowanie

Instytut Badań Edukacyjnych

Głównym zadaniem Instytutu jest prowadzenie badań, analiz i prac przydatnych w rozwoju polityki i praktyki edukacyjnej.

Instytut zatrudnia ponad 150 badaczy zajmujących się edukacją – pedagogów, socjologów, psychologów, ekonomistów, politologów i przedstawicieli innych dyscyplin naukowych – wybitnych specjalistów w swoich dziedzinach, o różnorodnych doświadczeniach zawodowych, które obejmują, oprócz badań naukowych, także pracę dydaktyczną, doświadczenie w administracji publicznej czy działalność w organizacjach pozarządowych.

Instytut w Polsce uczestniczy w realizacji międzynarodowych projektów badawczych, w tym PIAAC, PISA, TALIS, ESLC, SHARE, TIMSS i PIRLS, oraz projektów systemowych współfinansowanych przez Unię Europejską ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego.